

תמשח לנביא תחתיך

מהות משיחת אלישע תחת אליהו

א. מבוא

מדי קוראנו את פרקי אליהו ואלישע בספר מלכים, קשה שלא להתפעל למול עוצמת דמותו של אליהו הנביא. מופיע בסערה, נעלם בסערה, מותיר רושם בל יימחה, ומלווה את עם ישראל לכל אורך הדורות. דמות עוצמתית וסוחפת, המובילה את העם למעמד שני רק לזה של הר סיני, שבמבט ראשון יכולה הייתה לכאורה להנהיג את העם ולהציעידו מפסגה לפסגה, כדרך שעשה משה רבנו. אך במבט שני מסתבר שאליהו הנביא עוצמתי אולי מדי, דורש אולי הרבה מדי מן המציאות, מן העם, והנהגתו – כשם שלא מסופר לנו כיצד (ואם בכלל) החלה – פוסקת באחת, בתום מסע מפרך שמובילו הקב"ה. במעמד מפעים זה על הר חורב, מנסה הקב"ה להעביר מסר לאליהו, ומשמחזיק אליהו בקנאותו ושונה אותה תשובה לשאלה האלוקית "מה לך פה אליהו" אף לאחר אותו מסר, מצטווה להעביר את השרביט: "...ואת אלישע בן שפט מאבל מחולה תמשח לנביא תחתיך" (מלכים א', י"ט, טז).

דומה שבכל המקרא לא מצינו ציווי על נביא למשוח נביא תחתיו. מקרה זה שאין לו אח ורע מעלה את השאלה: מדוע הועבר אליהו מתפקידו?

כמנהיג חלופי נבחר אלישע. מיהו? מדוע נבחר לתפקיד זה? כיצד שונה הנהגתו מהנהגתו של אליהו? ובמה היא דומה? להעמקת השאלה, נציין כי בהמשך נקרא אלישע להתלוות לאליהו עד לחילופי התפקידים. לו חפץ היה הקב"ה בנביא שיחליף לחלוטין את שיטת אליהו, לשם מה התלווה אלישע לאליהו כמשרת ותלמיד תקופה ארוכה? אם דרוש ממשך דרך – ימשיך אותה אליהו בעצמו, ואם דרוש מחליף דרך – אותו שימוש מה מקום לו?

במאמר זה, ננסה להבין את מהות אותו חילוף. בפרק הראשון נפתח בסקירה של המצב בעם והמאורעות שהובילו לקנאותו של אליהו, נדון בתגובת הקב"ה לקנאות זו, וננסה להבין את המסע שהקב"ה מוביל בו את אליהו כולל הרמזים הגלומים בו, עד השיא במעמד הר חורב והציווי למשוח את אלישע. בהמשך, נכיר בפרק השני את דמותו של אלישע ואת הרקע שממנו הגיע אל תפקידו, על מנת שנוכל לעמוד טוב יותר על ההבדלים בינו לבין אליהו ובין הנהגות שניהם. בפרק השלישי ננתח את דרכו של אלישע בהנהגת העם, דרך כמה מקרים השונים זה מזה באופיים. כמסקנה,

ננסה בפרק הרביעי להבין עד כמה המשיך אלישע בדרכו של מורו אליהו ועד כמה חידש בדרכו הוא.

את כל זאת נעשה בסייעתא דשמיא באספקלריא של חז"ל, מתוך הבנה עמוקה של "אם ראשונים בני מלאכים אנו בני אנשים", והקפדה יתירה על "אל תגעו במשיחי ובנביאי אל תרעו". ויהי רצון שחפץ ה' בידינו יצליח, וכל הנכתב יהיה לשם שמים.

ב. אליהו וקנאותו

1. "ובסערה – זה אליהו"¹

מיום שקרע ירבעם בדבר ה' את מלכות ישראל והעמיד את שני העגלים, נסללה הדרך לעשיית הרע בעיני ה' על ידי מלכי ישראל לדורותיהם. נדב, בעשא, אלה, זמרי, עמרי ולבסוף אחאב – לא היה אחד משושלת זו שלא חטא והחטיא את ישראל, הלך בדרכי ירבעם ועשה הרע בעיני ה'. האחרון, אחאב, הגדיל לעשות יותר "מכל מלכי ישראל אשר היו לפניו"².

ביטוי לשחיתות המוסרית ולפריקת העול הלאומית שאליהן הגיע העם בימי אחאב, אפשר לראות בכך שבימיו העז חיאל בית האלי לעבור על קללת יהושע ולבנות מחדש את ירחו. דיוטה תחתונה זו אליה הגיע העם הגדישה את הסאה, עד שרוחו של אדם אחד מן הגלעד לא יכלה לשאת זאת עוד.

בלי כל הקדמה, בלי סיפור דברים או רקע, נכנס אליהו הנביא בסערה אל העלילה (י"ז, א):

וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי הַתְּשָׁבִי מִתְּשָׁבִי גִלְעָד, אֵל אַחָאָב, חַי ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר עָמַדְתִּי לְפָנָיו, אִם-יְהִיֶה הַשָּׁנִים הָאֵלֶּה טַל וּמָטָר, כִּי אִם לְפִי דְבָרִי:

במבט ראשון נראה כאילו הבצורת שגזר אליהו באה בלי הקדמות, וללא כל ניסיון הידברות או החזרה בתשובה של אחאב או של העם. אך לא כך הם פני הדברים, כפי שמלמד אותנו רש"י (שם):

אמרו רבותינו ז"ל: כאשר מתו בני חיאל בית האלי, הלכו אחאב ואליהו לנחמו, ואמר אליהו לחיאל שמתו בניו בדבר קללת יהושע. והשיב אחאב: ומדוע לא יקוים קללת משה רבו שאמר "ועברתם אלהים אחרים... ועצר את השמים"? והלא כולם עובדי כוכבים, ואין הגשמים נעצרים! מיד קפץ אליהו ונשבע שיעצר טל ומטר.

1. דברים רבה ג'.

2. מלכים א' ט"ז, ל. כל ההפניות הסתמיות בפרקים א-ב של המאמר הינן לספר מלכים א'.

מלבד שחיתותו של אחאב וזחיותו לכו, עולה מהמדרש שאחאב הרשיע את כל העם בעבודת כוכבים: "והלא כולם עובדי כוכבים". אליהו בתגובה אכן נוגף את כל העם בבצורת. אך כלום אין מקום לשאול אם באמת לשונו הרעה של אחאב צודקת היא, וכל עם ה' עובדי עבודה זרה? כיצד יודע אליהו כי כולם אכן ראויים לבצורת? ניצנים של הסיכה שהביאה בסופו של דבר למשיחתו של אלישע תחת אליהו אולי נזרעים כאן, כפי שנראה בהמשך.

אחאב מבקש את נפש אליהו, וה' מצווה את אליהו להיסתר בנחל כרית. בדומה לסיפור יונה, הקב"ה מייבש את הנחל ממנו שתה אליהו לרוויה, על מנת להעביר לנביא מסר, כפי שכותב רש"י (י"ז, ז):

ויבש הנחל - כדי שידע צורך הגשמים ויטריח לגלות, שהיה קשה בעיני הקב"ה שישאל שרויין מתים ברעב.

מסר דומה מוצא המצודת דוד בציווי על העורבים לכלכל את אליהו (שם, ד):

ואת העורבים וכו' - בכדי להעיר רוחו לכל יתאכזר על ישראל, בראותו כי העורבים האכזרים יחמלו עליו לכלכלו, ואיך לא יחמול הוא על ישראל.

מנחל כרית, שולח הקב"ה את אליהו אל האישה האלמנה בצרפת. הגמרא מסבירה שסיבת השליחה הייתה ראיית הקדוש ברוך הוא בצער הבצורת, "כיוון דחזא דאיכא צערא בעלמא" (סנהדרין ק"ג, א). רש"י, לאור המשך הגמרא שם, מסביר כי הקב"ה שלח בכוונה את אליהו לאישה והמית את בנה, על מנת שאליהו ירצה להחיות אותו ולשם כך יחזיר את מפתח הגשמים שנטל. על ידי זה תוכל הבצורת להסתיים. אולם ייתכן שלציווי זה להיכנס בתחומה של עיר הייתה מטרה ישירה ומיידית יותר, כהמשך ללימוד המסר מנחל כרית והעורבים - להפגיש את אליהו עם סבל האנשים הפשוטים מן הרעב שגזר. וכך אכן מפרש האלשיך הקדוש על פסוקים אלו:

על כן אלוקינו המרחם ציווהו ללכת צרפתה למען יראה במקום שהוא צרת אלמנה ויתום - יראה כי כמה וכמה כיוצא בהם המון ישראל יתמו ברעב ללחם, באופן שטוב כי הוא יבקש עליהם רחמים.

בנה של האישה חולה ומת, ואליהו מבקש מה' להחיותו. גם במאורע זה שנתגלגל לידי אליהו טמון אולי רמז משמים, שבא לעורר אותו לחמלה ורחמים.³ לפני החייאת הבן, מתרעם אליהו (י"ז, כ):

וַיִּקְרָא אֶל ה' וַיֹּאמֶר: ה' אֱלֹהֵי! הֲגַם עַל הָאֵלְמָנָה אֲשֶׁר אָנִי מְתַגֵּדָר עִמָּה הָרְעוּתָ, לְהַמִּית אֶת בְּנָהּ?

3. וכך הסביר הרב בכרך בספרו "יונה בן אמת ואלהו", עמ' 129.

מה פירוש "הגם" זה? מסביר המלבי"ם במקום:

וכי בעבור שאתה כועס עלי ורוצה להרע לי, גדלה כעסך עד שתרע גם להאלמנה בעבור שאני מתגורר עמה, כאילו חמתך עלי נתהפכה לעברה המעניש גם אשר בשכונתי?

משמע מכאן שהקב"ה כועס על אליהו. מדוע? מסביר האלשיך הקדוש:

על שקינאתי לכבודך נגד ישראל אני גולה ומצטער ממקום למקום כי הענשתי את עמך ישראל...

ובדומה לזה כותב המצודת דוד:

רצה לומר: לא די שהרעות לי ללכת נע ונד משוטט בארץ על שהעצרתי את המטר, וכי גם על האלמנה יחרה לך על אשר הכניסה אותי בביתה, והרעות לה להמית את בנה בעבור זה? וכי כל כך גדלה אשמתי עד שלא אמצא מי שיכניס אותי?

מובן, אם כן, כי דעתו של הקב"ה לא הייתה נוחה מן הבצורת שגזר אליהו, מקנאתו נגד ישראל.⁴ ועם זאת, לא מנע הקב"ה מאליהו מעשה זה, שכן אליהו לטובה נתכוון, ובדרך שאדם רוצה לילך בה - מוליכין אותו.⁵ אף על פי כן, לא יותר משלוש שנים מסכים הקב"ה לראות בסבל עמו, ובשנה השלישית לעצירת הגשמים הוא מצווה על אליהו להראות אל אחאב ולהפסיק את הבצורת.

יצויין כי אף שעצירת הגשמים הייתה יוזמתו של אליהו, ונראה כי ה' לא ראה אותה באור טוב, הדר"ק (י"ח, א) כותב שהרעב פעל פעולה טובה ושבו מפניו רבים בתשובה. אף שהקב"ה ציווה על אליהו בפשטות להראות אל אחאב ולהכריז על בוא המטר, אליהו יוזם את מעמד הר הכרמל. הוא מנסה להפיק את המירב מהבצורת שגזר, ולצורך כך אף עובר על איסור הבמות, ללמדנו ש"עת לעשות לה' הפרו תורתך" (תהלים קי"ט, קכו). ואולם, חרף ההצלחה הרגעית המתוארת ברושם רב בפסוקים,

4. ראוי להעיר כאן על השוואה מעניינת בין קנאתו של פינחס למעשה זמרי בן סלוא שהתקבלה בברכה, ובין קנאת אליהו כאן שאין דעת המקום נוחה ממנה (הדבר מעניין על אחת כמה וכמה לדברי חז"ל כי 'פנחס הוא אליהו', פרקי דרבי אליעזר מ"ו ועוד). במעשה פנחס הכתוב אומר: "פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן השיב את חמתי מעל בני ישראל בקנאו את קנאתי בתוכם... תחת אשר קנא לאלוהיו ויכפר על בני ישראל" (במדבר כ"ה, יא-יג). קנאות זו לה', שהיא "ויקם מתוך העדה", ומתבצעת "בתוכם" על מנת לכפר על בני ישראל, מבורכת היא. אך קנאה לה' אשר נולדת מתוך בריחה מן העם והתבודדות, וכולה נגד עם ישראל על אשר "נביאיך הרגו בחרב", אינה מתקבלת לפני הקב"ה, וכדברי רש"י (י"ז, טז): "אי אפשי בנביאותך, שאתה מלמד קטגוריה על בני".

5. מכות י', ב.

לאמתו של דבר המצב אינו משתנה בהרכה. שוב מוצא את עצמו אליהו תחת גזר דין מוות שמוציאה נגדו איזבל, מן הסתם בהסכמת אחאב. אליהו בורח לממלכת יהודה וקץ בחייו.

עוד רמז אחד מקבל אליהו לפני בואו להר חורב, מקום בו הגיע מסעו לשיאו עם התגלות ה' אליו במחזה הנורא. בדרך קורא לו מלאך לאכול "עוגת רצפים" (י"ט, ו), וכך אומר המדרש (שיר השירים רבה א', לט):

אמר רב שמואל בר נחמן: מהו עוגת רצפים? רוץ פה, רצוץ פיות דכל מי שאמר דלטוריא על בני.

אחרי נחל כרית והעורבים, אחרי האישה האלמנה ובנה, אחרי החיוב להפסיק את הבצורת ואחרי עוגת הרצפים - מגיע אליהו להר חורב.

2. "מה לך פה אליהו?"

אף שלדעת חלק מן המפרשים הליכתו של אליהו להר חורב הייתה ביוזמתו ולא בציווי אלוהי,⁶ יש סימנים המעידים על כוונה אלוהית מאחורי הליכה זו. אי אפשר להתעלם מן הדמיון הרב שנשקף כאן לפרשת משה רבנו בהר סיני, מה עוד שרש"י מציין בפירושו שאלהו בא אל נקרת הצור שעמד בה משה. גם דבריו של המלאך "כי רב ממך הדרך" (י"ט, ז) ניתנים להתפרש כאילו בכוונה אלוהית מובל אליהו לאותה מערה. אמנם אין המקום כאן להיכנס בעובי הקורה של המעמד הנורא שהתרחש במערה, מעמד שכבשוונות רבים טמונים בו, אך לצורך הבנת הרקע למשיחתו של אלישע איננו יכולים לפסוח עליו, שכן הוא המפתח לחילופי התפקידים שבאים בעקבותיו, והוא שיאו של מסעו של אליהו. וכך מתואר בפסוקים (י"ט, ט-יד):

וַיבֹּא שָׁם אֶל הַמְּעָרָה וַיִּלֶן שָׁם, וְהִנֵּה דָבָר ה' אֵלָיו, וַיֹּאמֶר לוֹ, מַה-לָּךְ פֹּה אֵלֶיךָ:
וַיֹּאמֶר קָנָא קָנָאתִי לָהּ אֶ-לֵהִי צָבָאוֹת, כִּי עָזְבוּ בְרִיתְךָ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, אֶת מִזְבְּחֹתֶיךָ
הָרְסוּ וְאֵת נְבִיאֶיךָ הָרְגוּ בְּחָרֶב; וְאֹתָר אֲנִי לְבָדִי, וַיִּבְקְשׁוּ אֶת נַפְשִׁי לְקַחְתָּהּ:
וַיֹּאמֶר, צֵא וְעַמְדָתְ בְּהָר לְפָנַי ה', וְהִנֵּה ה' עֹבֵר וְרוּחַ גְּדוּלָּה וְחֹזֶק מְפָרֵק הָרִים
וּמְשַׁבֵּר סְלָעִים לְפָנַי ה', לֹא בְרוּחַ ה'; וְאֶחָר הָרוּחַ רָעַשׁ, לֹא בְרָעַשׁ ה': וְאַחַר
הָרָעַשׁ אֵשׁ, לֹא בָאֵשׁ ה'; וְאַחַר הָאֵשׁ, קוֹל דְּמָמָה דָּקָה: וַיְהִי כִשְׁמַע אֵלֶיךָ, וַיִּלֶּט
פָּנָיו בְּאַדְרָתוֹ, וַיֵּצֵא וַיַּעֲמֵד פֶּתַח הַמְּעָרָה; וְהִנֵּה אֵלָיו קוֹל, וַיֹּאמֶר, מַה לָּךְ פֹּה
אֵלֶיךָ: וַיֹּאמֶר קָנָא קָנָאתִי לָהּ אֶ-לֵהִי צָבָאוֹת, כִּי-עָזְבוּ בְרִיתְךָ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, אֶת
מִזְבְּחֹתֶיךָ הָרְסוּ, וְאֵת-נְבִיאֶיךָ הָרְגוּ בְּחָרֶב; וְאֹתָר אֲנִי לְבָדִי, וַיִּבְקְשׁוּ אֶת נַפְשִׁי
לְקַחְתָּהּ:

6. מלבי"ם, אברבנאל, וכך משמע ממצודת דוד, שעל הפסוק "כי רב ממך הדרך" (י"ט, ז) מפרש: "הדרך שאתה רוצה לילך בה היא מרחק רב מפה".

מהי הכוונה האלוקית בהובלתו של אליהו לנקרת הצור של משה? איזה מסר מנסה הקב"ה ללמד את אליהו, מסר שנראה כי אינו מתקבל לאחר שאליהו שונה אותה תשובה גם לאחר המחזה? לאן מובילים כל הרמזים שראינו עד כה? לאחר חזרתו של אליהו על תשובתו, הקב"ה מצווה אותו למשוך את אלישע (שם, טו):

וַיֹּאמֶר ה' אֵלָיו, לֵךְ שׁוֹב לְדַרְכְּךָ מִדְּבַרְךָ דְּמִשְׁקִי; וּבֹאֲתָ, וּמְשַׁחֵת אֶת חֲזָאֵל לְמַלְאָךְ עַל אָרְסִי; וְהוּא בֶן-נְמָשִׁי תַמְשֵׁחַ לְמַלְאָךְ עַל-יִשְׂרָאֵל; וְאֶת אֱלִישָׁע בֶּן שָׁפְטַת מְאָבֵל מְחֹלָה, תַמְשֵׁחַ לְנָבִיא תַחְתֶּיךָ:

נראה כי החזקתו של אליהו בקנאתו היא שהכריחה את משיחתו של אלישע תחתיו. באמתחתו של הרדב"ז נמצא הסבר נפלא, החורז את כל המאורעות שאותם תיארונו, כרקע למשיחתו הבלתי נמנעת של אלישע (שו"ת הרדב"ז חלק ו', רצד):

שאלה: שאלת ממני אם יש אצלי טעם למה הטריח הקב"ה את אליהו מהלך ארבעים יום עד אשר בא אל הר האלוקים והראהו כל אותה מראה... תשובה: כבר ידעת שאין הקב"ה חפץ שילמדו על בניו קטיגוריא ולא דלטוריא, אלא סנגוריה וזכות... והיה הקב"ה מתאוה שיתפלל על בניו ואמר: וכי לא למד זה ממשה רבו שהתפלל לפני כמה פעמים על ישראל ומסר נפשו עליהם? ואמר: אעשה לו רמזים ודברים אשר נעשה למשה רבו ויזכור מעשיו, וילמד לבטל הקטגוריא, וילמד עליהם זכות כאשר עשה משה. ולפיכך הלך בכל האכילה ארבעים יום כאשר עמד משה ארבעים יום וארבעים לילה ולחם לא אכל, והביאו אל הר האלוקים מקום המעמד הגדול, ומשה מליץ בין ישראל ובין אביהם, והלינו במערה והיא נקראת "הצור" אשר נתיישב שם משה, ואמר לו "מה לך פה אליהו", כלומר מי הביאך פה מקום משה רבך? אולי יזכור וישוב לבקש רחמים. ואדרבא, הוסיף לומר דלטוריא: "עזבו בריתך בני", את מזבחתיך הרסו ואת נביאיך הרגו בחרב", ובכלל "את מזבחתיך הרסו" רמז שהיו בונים מזבחות לע"ז. אמר לו הקב"ה: עדיין אתה מקנא? "צא ועמדת בהר לפני ה'", כאשר אמר למשה "הנה מקום אתי ונצבת על הצור... ושמתוך על נקרת הצור וגו'", והיא המערה, והראהו ולימדו י"ג מדות רחמים, ואמר לו: אם יעשו לפני כסדר הזה מיד אני מרחם עליהם; כדי שיתן אליהו אל לבו ויזכור י"ג מדות של רחמים. והעביר לפניו רוח גדולה וגו', במדרש: "אמר לו: בשעה שהרוח יוצא לעולם הקב"ה מרשלו בהרים ומשברו בסלעים ואומר לו: הזהר שלא תזיק את בריותי", עד כאן. ועל דרך זה הרעש והאש. והמתרגם אמר: "מלאכי רוחא" ו"מלאכי זיעא" ומלאכי "אישתא" ו"קל דמשבחין בחשאי", ורמז לו: אע"פ שיש לפני שלוחים של זעם - חביב לפני קלא דתפילה ושבח בלחש, וזהו "קול דממה דקה".

ואמרו במדרש: המתין לו שלוש שעות ועדיין עמד בדבריו הראשונים ואמר "קנא קנאתי", ע"כ. כיוון שראה הקב"ה שעדיין מקנא, אמר: אין זה ראוי לעמוד

בעולם. אמר לו: "ואת אלישע... תמשח לנביא תחתיך". לקחת נפשו אי אפשר שכבר נתתי לו את בריתי שלום, להניחו בעולם אי אפשר דלעולם יהיה מקנא ולא ילמוד סניגוריא על ישראל, הלכך יסתלק לעליונים...

הנה כי כן, מיטיב הרדב"ז לבאר לנו את כל מהלך הדברים ומשמעותם. מטרתו של המעמד בהר חורב - ובעצם של המסע כולו - היא ללמד את אליהו שלא בקטגוריא על בניו חפץ הקב"ה אלא בסנגוריא, כמשה בימים ההם במקום הזה. ומשנותר אליהו איתן בקנאותו ומבין הקב"ה שיקנא לעולם - מצווה את אליהו למנות לו מחליף, וכמו שמפרש רש"י שם:

אי אפשי (=איני רוצה) בנביאותך, מאחר שאתה מלמד קטגוריא על בני.

זהו אם כן הרקע למשיחתו של אלישע, ורק על בסיס זה נוכל לנסות ולהבין את מהות מינויו תחת אליהו ואת משמעות תפקידו, כפי שננסה לעשות בפרקים הבאים.

ג. דמותו של אלישע בן שפט

אלישע מופיע לראשונה בציווי שראינו (י"ט, טז):

ואת אלישע בן שפט מאבל מחולה תמשח לנביא תחתיך.

מיהו אלישע? היכן צמח? מה גרם לכך שדווקא הוא התמנה להחליף את אליהו כנביא ישראל?

אלישע בן שפט התגורר באבל מחולה, עיר מחוז בתקופתו של שלמה המלך, כפי שאנו למדים מן הפסוק (ד', יב):

בְּעֵנָא בֶן אַחִילוד תַּעֲנֵן וּמִגְדוֹ וְכָל בֵּית שְׁאָן אֲשֶׁר אֶצֶל צְרַתְנָה מִתַּחַת לְיִזְרְעֵאל מִבֵּית שְׁאָן עַד אֲבֵל מְחֹלָה עַד מַעְבַּר לְקִמְמָעִים:

פסוק זה מתאר נציב מתוך שנים עשר הנציבים שמינה שלמה לכלכל את המלך ואת ביתו לפי מחוזות, ובו אבל מחולה נזכרת כעיר גדולה שהכל מכירים, כך שמשמשת לקביעת שטח מחוז. אם כן, אלישע גדל בעיר מחוז גדולה. מן הכתובים עוד משתמע שאלישע לא ידע מחסור - על הפסוק "והוא חורש שנים עשר צמדים לפניו והוא בשנים העשר" כותב הרלב"ג (י"ט, יט):

ואחשוב שזכר זה להעיד כי אבי אלישע היה עשיר מאד, ועם כל זה נפרד אלישע מבית אביו לשרת אליהו מפני חוזק אהבתו החכמה.

מורגלים אנו בתיאורים תדירים של נביאים כמתבודדים ומוזרים,⁷ אך התמונה של אלישע העולה מכל אשר תיארונו, שונה היא. הדברים מעידים על אדם אמיד מן הישוב, בן עיר גדולה ממשפחה עשירה. אלישע מתמצא היה בדרך ארץ, במלאכת כפיים, ואף היו תחתיו פועלים, שכן כך מבאר מצודת דוד את עניין חרישת הצמדים שהזכרנו לעיל:

כי היו שם י"ב חורשים ובכל אחד צמד בקר, והוא באחרונה בשנים העשר, אם כן הלכו לפניו י"ב.⁸

עם זאת, יש מקום להניח שעושרה של משפחתו של אלישע לא קלקל אותה חלילה, שכן מקובלים אנו מפי חז"ל שכל נביא שנזכר שם אביו אף הוא היה נביא,⁹ ואם כן לבטח היה שפט אבי אלישע אדם צדיק.

ניתן עוד ללמוד שאלישע היה קשור למשפחתו, כפי שמתגלה בעת הופעתו של אליהו בפניו והשלכת האדרת (י"ט, כ):

וַיַּעֲזֹב אֶת הַבֶּקֶר וַיֵּרֶץ אַחֲרֵי אֱלֹהֵיהוּ וַיֹּאמֶר אֶשְׁקֶה נָא לְאָבִי וּלְאִמִּי וְאֶלְכָה אַחֲרָיָהוּ וַיֹּאמֶר לוֹ לֵךְ שׁוֹב כִּי מֵה עָשִׂיתִי לָךְ:

בנוגע לשבט שממנו בא אלישע, על זאת אין לנו מקור בכתוב, אולם שם אביו, שפט, מוזכר בין בני גד.¹⁰ הגמרא אכן מקשרת בין הפסוקים ואומרת ששפט משבט גד הוא אביו של אלישע.¹¹ מנגד, במקום אחר הגמרא¹² דנה בפסוק שלפיו הובאו לאלישע ביכורים, ואף שלדבריה הוא קיבל ביכורים בתור תלמיד חכם ולא בתור כהן, תוספות שם מצטטים את דברי התנא דבי אליהו זוטא, שם כתוב במפורש שאלישע היה כהן.¹³ בהמשך נחזור לשתי דעות אלו.

ראינו את הידוע לנו על אלישע ועל הרקע ממנו בא. הבנת רקע זה חיונית על מנת לעמוד על השוני בינו לבין אליהו רבו, ובעיקר על השוני בין הנהגתו להנהגת אליהו,

7. אף אלישע עצמו מתואר כך בהמשך, כשבא למושח את יהוא למלך. קציני הצבא חבריו של יהוא שואלים "מדוע בא המשוגע הזה אליך" (מלכים ב' ט', יא), ומסביר שם המצודת דוד: "כן קראו את הנביא, לפי שבעת שהיה מתבודד בנבואה היה נדמה להם כמשתגע, על כי לא פנה אז בענייני העולם".

8. בהמשך מוכח כי אלישע היה בעליהם של הבקר ושל השדה שחרשו: בפסוק כא נאמר שאלישע לקח את צמד הבקר שלו וזבח אותו, מה שכמובן לא יכול היה לעשות לולא היה הבעלים.

9. ויקרא רבה ו', ו.

10. דברי הימים א' ה', י"ב.

11. פסחים סח, א.

12. כתובות קה, ב.

13. דעה זו תצטרך להתמודד גם עם היטמאותו לכאורה של אלישע לילד המת שהחיה.

כפי שנראה בהמשך. לעת עתה נוכל להסיק, כי בניגוד לאליהו המתבודד בקנאותו ודבר כמעט אינו ידוע לנו על משפחתו וביתו, אלישע היה מעורה בחברה ובחיים במקומו.

ד. הנהגת אלישע

שישים שנה שימש אלישע את עם ישראל.¹⁴ לאורך תקופה זו מספר לנו המקרא על ניסים מופלאים שחולל – החל מהצלת האדם הפרטי כבנה של האישה השונמית, עבור בעזרה לאנשי מקום כבני יריחו וכלה בתשועה לאומית שנעשתה כנגד חיילי ארם.¹⁵ אפילו לגויים עזר אלישע, ושמעו יצא כל כך שאף נערה קטנה בשבי ארם יודעת לספר על גדולתו. בקוראנו את פרקי הנהגתו של אלישע עולה תמונה של נביא הער לצרכי העם וקשוב אליו, כפי שמתואר במרבית הניסים.

עם זאת, כמה תקריות יוצאות דופן מערערות הנהגה חומלת זו, כגון: גירוי הדובים בילדים, דחיית גיחזי, המענה החריף למלך ישראל עד כדי חוסר נכונות אפילו להביט בפניו, ונבואת הזעם לשליש. לאן נסתרה דמותו של אלישע הקשוב ומחובר לעם באירועים אלו?¹⁶ שמא זהו רבו אליהו המדבר מתוך גרונו?

נבקש לבחון את הנהגת אלישע דרך המסופר בכתובים, מרגע השלכת האדרת אליו בידי אליהו, ועד חוליו אשר מת בו.

1. "אלישע דעבר – ברחמי הוא דעבר"¹⁷

בדוגמאות הבאות נסקור מקרים בהנהגתו של אלישע, שמהם עולה ציור של מנהיג הקשור בכל נימי נפשו לעם ולצרכיו, ונוהג עמו במידת הרחמים.

המפגש הראשון עם אלישע

דאגתו של אלישע לעם ניכרת כבר מן הפסוקים הראשונים המדברים בו. אלישע חורש שדה על ידי צמד בקר – לכאורה צמד זה אינו מיועד לאכילה בעוד כוחותיו במותניו, אולם ברגע שמשליך אליהו את אדרתו אל אלישע, זונח האחרון את עיסוקו

14. במדבר רבה י"ד, יח. אולם האברבנאל מחשב שישים ושש שנים, ושמה המדרש לא דקדק.

15. אלישע יודע לא רק להושיע במלחמות, אלא גם לדאוג לכלכלה הלאומית, כפי שמספרת הגמרא (סנהדרין יב, א): "ראויה היתה אותה שנה שתתעבר, ומפני מה לא עברה אלישע? ששנת בצורת הייתה".

16. נציין שלדעת האברבנאל (תחילת פרק ח') אלישע הוא שגור את הרעב הגדול, דבר שגם מסביר איך התקיימה הנבואה "הנמלט מחרב יהוא ימית אלישע", שכבר תמה רש"י (מלכים א' י"ט, טז): "לא מצינו שהמית אלא ארבעים ושנים ילדים על ידי הדובים ביריחו". אך אנו ננסה ללכת לאורם של פרשנים אחרים שלא פירשו כך.

17. מגילה כז, א.

וגומר בלבו לדבוק באלהיו הנביא. בקשתו הראשונה היא לנשוק לאביו ולאמו, וכבר כאן אנו פוגשים אנושיות ודאגה. לאחר מכן, זוכח אלישע את צמד הבקר ומבשלו על מנת לחלק לציבור שהיה שם, כפי שמסביר רש"י: "מרוב שמחה עשה משתה". שמחתו של אלישע אינה פרטית היא, ומקבלת מיד ביטוי כללי של מעורבות בכלל.

בני הנביאים

לפני פרידת אליהו מאלישע, פוגש אלישע את בני הנביאים. מי הם בני הנביאים? נראה שדעתם של חכמינו חלוקה לגבי זהותם. רש"י על פי התוספתא¹⁹ מדייק מן הפסוק "הידעת כי היום לוקח ה' את אדוניך מעליך"²⁰ ששקולים היו כאלהו (דבר שקשה להבינו לפי פשוטו, לאור גודל מעלת אליהו בעיני חז"ל). מאידך, יונתן בן עוזיאל פירש: "תלמידי נבייא", כלומר 'תלמידי הנביאים', שעליהם כותב רד"ק שהיו מצויים בכל עיר על מנת להוכיח את ישראל. יש לציין שאף רש"י עצמו כותב בהמשך (ר', א): "כל בני נביאים שבמקרא תלמידי נבייא". התנהגותם של בני הנביאים אכן מצטיירת כהתנהגות של תלמידים, על פי תיאורם במהלך הסתלקות אליהו - צופים מן הצד, מרחוק, בזהירות מה. בני הנביאים לעולם אינם מדברים עם אליהו, אלא רק עם אלישע. באלישע הם מוצאים כתובת טובה יותר למילותיהם, ובסוף הפרשה - משנוכחו (מרחוק) לדעת שרוח אליהו אכן עברה לאלישע, "ויבואו לקראתו וישתחוו לו ארצה" (כ', טו). איננו מוצאים שקודם לכן קיבלו עליהם בני הנביאים את אליהו, ואף אין זה מסתדר לפי דברי הרד"ק דלעיל, שמהם עולה שבני הנביאים לא היו בהכרח תלמידים של נביא מסוים אלא נביאים בפני עצמם, שתפקידם היה להוכיח את ישראל. על אחת כמה וכמה שאי אפשר להניח כך לפי דברי רש"י שהבאנו, ששקולים היו בני הנביאים כאלהו. אולם אף שלא היו תלמידי אליהו, מוצאים בני הנביאים באלישע מנהיג, והפנייה אליו משתנה - מ"הידעת כי היום לוקח ה' את אדוניך מעליך" בלשון נוכח שווה מעמד, ל"הנה נא יש את עבדיך חמישים איש בני-חיל, ילכו נא..." (שם, טז), יחס של נתינים כביכול.

מכאן ואילך, דואג אלישע לבני הנביאים. כמה פרקים אחר-כך בעת הרעב בשומרון, הכתוב מספר על בני הנביאים אשר יושבים לפני אלישע והוא דואג להם לאוכל. היכן עוד מצינו מנהיג שמבשל בסיר ארוחה לנתיניו?

לאחר מכן מגיע האיש מבעל שלישה ומעניק לאלישע מנחה, ועל ידי נס נוסף מאכיל אלישע את בני הנביאים במנחתו: "ויאמר תן לעם ויאכלו" (שם, מג). רש"י מפרש: "לעם - לתלמידים שהיה זן". יצוין שעל פי חז"ל (כתובות קו, א), צאן מרעיתו של אלישע מנה אז כאלפיים מאתיים תלמידים.

18. מלכים א' י"ט, כא.

19. סוטה יב, ה.

20. ב', ג. כל ההפניות הסתמיות בפרק זה במאמר הינן לספר מלכים ב'.

יריחו

נשוב אל תחילת דרכו של אלישע, לאחר שנפרד מאליהו ולאחר שפגש בבני הנביאים. הוא מגיע אלישע ליריחו, ומתברר שמצבה קשה, המים בה רעים והארץ משכלת. מקשה הרד"ק שם (י"ט, יט):

עד עתה לא ראינו כי יריחו היו בה מים רעים ולא שהיתה העיר משכלת, שאם כן לא היו חומדים אותה ולא היו עוברים על החרם לבנות אותה... ואם היתה משכלת מכמה שנים שישבו בה היו מניחים אותה ולא היו יושבין בה, אלא נראה שמקרוב היה זה הרע למים מרעת יושבי בה... ובדרש אמר יריחו היתה משכלת ומקוללת על שם שאררה יהושע, ובא אליהו והוסיף לקללה ע"י מעשה של חיאל.

מימי יריחו לא היו מקוללים סתם. פורענות הייתה מוטלת על יריחו, עוד מאז עבר חיאל בית האלי על החרם ובנה אותה, ביטוי לפרצות ביראת ה' שנפרצו בימי אחאב. בא אליהו, והוסיף קללה לקללתו של יהושע. נקל לשער ששומר נפשו וכל מי שיש בו ריח של תורה ואמונת חכמים לא יתיישב במקום כזה, ועל כן סביר שגם אנשי המקום רעים היו. אליהו בקנאותו ארר מקום זה, אך אלישע חמל על יושביו וריפא את המים, ולא עוד אלא על ידי נס בתוך נס, לפי רש"י (ד', כא). על דרך הדרש אפשר אולי להעלות אפשרות, שמוצא המים אשר ריפא אלישע - מקור הנביעה (לפי רש"י ועוד מפרשים) - היה בעצם המקור לרעתם של המים, דהיינו מעשיהם של יושבי יריחו. אולי ריפא אלישע את דרכיהם הרעות, וקרבת תחת כנפי השכינה. ביסוס לרעיון אפשר למצוא בדברים שהביא הילקוט מעם לועז על פרשה זו בשם מוסר הנביאים, שהמים הרעים היו דעות רעות, ואלישע ריפא אותן על ידי התורה.

האישה מבני הנביאים

את האישה מבני הנביאים הפותחת את פרק ד', אלישע יכול היה להושיע בדרכים רבות; אך הדרך שבחר ייחודית מאוד, וגם ממנה יש ללמוד על הנהגת אלישע. כאשר ברח אליהו את האישה מצרפת, נעשה לה נס כך שכד הקמח לא כלה וצפחת השמן לא חסרה, ואכלה היא וביתה במשך ימים. לא כן המקרה שלפנינו. אלישע בוחר להושיע את האישה בדרך כזו שתשפיע טוב גם לכל סביבותיה - הוא מצווה עליה לשאול כלים משכנותיה, ומסביר המלבי"ם (ד', ג): "שבזה הכין כלי כל השכנים אל קבלת הברכה".

מלבד זאת, עצם שפע השמן שנמכר מועיל לכל הקונים אותו, ולא רק לאישה עצמה. אליהו שברצון ה' הגיע אל האישה הצרפית והיא נצטוותה לכלכלו, גמל לה בביטחון כלכלי משלה, מעין מידה כנגד מידה; אך אלישע שהאישה זעקה אליו מיזמתה

ומסיבה מוצדקת,²¹ מושיע לא רק אותה אלא אף את כל סביבתה (אף שלהם לא היתה "סיבה מוצדקת" שכזאת). יש מפרשים שבזאת הוא הביע מסר:²²

אמר לה, לא תעשי כמו שעשתה הצרפתית, שלא הרויחה לאדם, אלא את החיי אחרים וחלקי לאחרים בנותר - "תחיי בנותר".

האישה השונמית

האישה השונמית ובעלה עושים חסד עם אלישע, לאחר שמתחוור להם כי איש אלוקים קדוש הוא. אלישע נענה להצעת החסד, וצער זה אינו מובן מאליו, כדברי חז"ל (ברכות י, ב):

אמר אביי ואיתימא ר' יצחק: הרוצה להנות יהנה כאלישע, ושאינו רוצה להנות, אל יהנה כשמואל הרמתי, שנאמר ותשובתו הרמתה כי שם ביתו. וא"ר יוחנן שכל מקום שהלך שם - ביתו עמו (=לקח איתו את מיטתו ומזונו).

אלישע בוחר ליהנות, אולי משום אותה מגמה שאנו עדים לה מתחילת הופעתו בכתוב, של חיבור לעם ולצרכיו. המלכיים מפרש (ד', ג):

כי אלישע בהיותו נהנה משל אחרים כן היה משפיע להם מברכתו באופן שלא היה מקבל, רק משפיע ברכה.²³

ואכן, אלישע אינו רק מקבל אלא גם משפיע ברכה, והוא חפץ לגמול לאישה ולמשפחתה על טוב לבם. הוא מבקש מגיחזי נערו לברר מה צריכה האישה. האישה אינה שואלת דבר, אך גיחזי מגלה כי אין לה בן, ולפי הטבע אינה יכולה ללדת.²⁴ האישה זוכה לבן, אך לאחר שחולפות כמה שנים פוגע בו חולי עד שמת. הליכתה של השונמית אל אלישע וזיהויה על ידו מרחוק מלמדים על קשר שנשמר בין משפחה זו לבין הנביא על פני שנים, דבר מפליא כשמדובר במנהיג בקנה מידה של אלישע. אלישע ממחר לשלוח את נערו לשאול לה לשלום, ואינו שוכח את שלום בעלה וילדה.

כאן יש לעצור להתפעל מגודל צניעותו של אלישע, שהן כשרצה להיטיב עם האישה בראשונה, הן בדרישה לשלומה עתה והן בניסיון הראשון להציל את בנה - הוא פונה אליה רק על ידי גיחזי נערו. הילקוט שמעוני ער לזה (קדושים תר"א): "הוא קדוש ואין

21. ראה תרגום יונתן, המסביר על פי מדרש תנחומא, כי סיבת מחסורה של האישה הייתה מסירות נפשו של עובדיה על החבאת מאה הנביאים בימי אחאב.

22. גנזי שכטר 304, מתוך "אוצר אישי התנ"ך" ליש"י חסידה, ערך "אלישע".

23. השפעת הברכה מתבטאת גם בעובדה שהובאו לאלישע ביכורים. בקבלת מתנות מסוג זה, כעין מתנות הכהונה, יש ממד של חיבור לעם.

24. מצודת דוד ורלב"ג (ד', יד).

משרתו קדוש, מלמד שלא הביט בה מימיו". וכן כותב הרלב"ג (ד', יג): "הנה לא רצה אלישע לדבר עם האישה אם לא כשהביאו לזה ההכרח". כמה קשה להלך בין הטיפות, להיות מעורב בדעת עם הבריות ועם זאת פרוש וקדוש, "איש אלקים קדוש הוא עובר עלינו תמיד - שלא ראתה זכוב על שולחנו וקרי על סדינו".²⁵

וכמה גדולה היא אם כן מידת חמלתו של אלישע על האם השכולה, וכמה גדולה השתתפותו בצערה, אם חרף פרישות זו הוא מורה לגיחזי להרפות ממנה עת היא ביגונה אוחזת ברגליו (ד', כו): "ויאמר איש האלוקים הרפה לה, כי נפשה מרה לה".

מעשה הגרון

לבני הנביאים שחוסים בצלו של אלישע צר המקום. חז"ל²⁶ מסבירים שגיחזי היה מונע מתלמידים להתקרב אל אלישע, ולאחר שאלישע דחה אותו בפרק ה' (על זאת ידובר בהמשך) הם נתרבו עד שנהיה המקום צר בשבילם. הם מבקשים ללכת למקום רחב ידיים יותר ולייסד שם ישוב בשבילם, אך אינם מוכנים לוותר על קרבתו של אלישע. אלישע מתרצה לבוא עמם, ואז מתרחשת תאונה והגרון של אחד מהם נופל למי הירדן. חששו של שואל הגרון הוא שלא יהיה לו ממה לשלם לבעליו (רש"י ור"ק), ואפילו עם בעיה פעוטה כזו הנובעת לכאורה מרשלנותו של האיש מתחבר אלישע, ומחולל נס על מנת להושיעו.

יש להדגיש שכל הניסים המסופרים כאן, שארעו לאנשים פרטיים ולכאורה אין מקומם בכתוב, כתובים במפורש. אין מדובר במדרשים, אלא הכתוב עצמו הוא המספר לנו את כל זאת. ירמיהו הנביא, שכתב את ספר מלכים (כבא בתרא טו, א), ראה לנכון להאריך ולספר על כל אותם ניסים שעשה אלישע, ואפילו על מעשה הגרון המקומי והפעוט לכאורה. ודאי יש לזה משמעות מיוחדת, ואולי הכוונה היא להדגיש את אופי הנהגתו של אלישע בדאגה לכלל ולפרט.

הכאת חיל ארם בסנוורים

שוב ושוב שולח מלך ארם גדודים לארוב למלך ישראל, ושוב ושוב מצילו אלישע. אם מצד כבוד ישראל, ואם מצד דאגה למלך, אשר פנים בפנים לא היה מוכן אף להביט בו אך מרחוק בכל זאת דואג לו - אלישע ברוח קודשו מציל את מלך ישראל "לא אחת ולא שתים" (ו', ט).

מלך ארם שולח את חייליו ללכוד את אלישע, ואלישע מתפלל לה' להכות אותם בסנוורים. לאחר מכן מוביל אותם אלישע בתחבולה לשומרון, בירת הממלכה. מלך ישראל - שעם כל רשעותו מעולם לא כפר בגדולתו וכחו של הנביא - שואל (שם, כא): "האכה אכה אבי?" לכאורה, אפשר להבין את מלך ישראל; הלא לשם מה הביא

25. רש"י ד', ט על פי ברכות י, ב.

26. סוטה מז, א, והובא ברש"י, רד"ק, מלבי"ם ועוד.

אלישע את חיל ארם המסונוור אל שומרון, אם לא על מנת להיפרע מהם, למען יראו שולחיהם וייראו מלפשוט עוד על ישראל? ואולם, אומר המדרש (תנא דבי אליהו ח'):

הרי הוא אומר "טובה חכמה מכלי קרב", פיסטון שעשה אלישע יותר מכל המלחמות שעשה יורם בן אחאב, שנאמר: "ויאמר מלך ישראל אל אלישע בראותו אותם האכה אכה אבי, ויאמר לא תכה וגו' ויכרה להם כרה גדולה ויאכלו וישתו וישלחם וגו' ולא יספו עוד גדודי ארם לבא בארץ ישראל", הא למדת שגדול פיסטון שעשה אלישע יותר מכל המלחמות שעשה יורם.

אלישע אינו מניח למלך ישראל להכות,²⁷ ונתבונן בהסברו (שם, כב):

האשר שבית בחרבך ובקשתך אתה מכה? שים לחם ומים לפניהם ויאכלו וישתו וילכו אל אדוניהם.

נחלקו הפרשנים בפירוש ביקורתו של אלישע: לדעת רש"י, אין זה נכון להרוג שבויים, וכן פירשו גם הרלב"ג ומלבי"ם. דעת הרד"ק ומצודת דוד לעומת זאת היא שאין בעיה להרוג שבויים, אלא שאין למלך זכות לעשות זאת כיוון שלא הוא השובה, וכן עולה גם מתרגום יונתן. המלבי"ם מוסיף שהייתה לאלישע בעיה באופן אישי לאשר את ההריגה: לפי פירושו מלך ארם לא התכוון לפגוע באלישע, אלא לשכן אותו בממלכתו ולכבד אותו. אם כן, הארמים באו להיטיב עם אלישע לפי דעתם, ולכן לא ייתכן שיפגע בהם. כך או אחרת, אלישע מגלה כאן אנושיות, מוסרית והגינות. הדבר מתעצם שבעתיים לאור המפרשים שלא הסבירו לטובה את כוונת הארמים, אלא פירשו כפשוטו שרצו להורגו, ואף על פי כן הוא הורה לשחררם. לא רק מוסריות יש כאן, אלא גם חכמה מדינית, שאכן משתלמת כפי שמעיד הכתוב (שם, ג): "ולא יספו גדודי ארם לבוא בארץ ישראל".

מעשים רבים נוספים מספר לנו הכתוב על רגישותו של אלישע ומידת חמלתו על הציבור, ואם באנו לסקור את כולם תקצר היריעה. דומה שהתמונה העולה מהרשימה החלקית שהבאנו ברורה דיה, וכעת עלינו לשאול כיצד יש להבין את המאורעות שבהם כביכול מופיע אלישע אחר, סוער ומוכיח, שדמות דיוקנו של אליהו מורו מבצבצת בו.

27. מלכי ישראל נתקלים פעם אחר פעם בקושי להבין את הרצון האלוקי ביחס לארם. אחאב שילח את מלך ארם לחופשי ו"זכה" בתוכחה קשה על כך - "והיתה נפשך תחת נפשו ועמך תחת עמו" (מלכים א' כ', מב). כאן אולי יש ניסיון של המלך לתקן את חטא אביו, והוא סבור שיש להכות בארם. המלך יואש, בערוב ימי אלישע, מצטווה להכות ארצה בחצים לסמל את תשועת ישראל על ארם ומכה רק שלוש פעמים, מה ששוב "מזכה" אותו בביקורת מהנביא - "ויקצוף עליו איש האלוקים" (י"ג, ט).

2. "אלישע תלמידו של אליהו"²⁸

לא רק דבש ליקקו ישראל ומלכיהם מידי אלישע. כפי שאמרנו, בכמה הזדמנויות מבליחה מדת הדין בהנהגת אלישע. האם אכן מדת הדין היא זו? ושמא המבט הראשון מטעה הוא?

נבקש להתמקד בשתי התקריות המשמעותיות יותר, דחיית גיחזי וגיירוי הדובים בנערים.²⁹

גיחזי

גיחזי נדחה מעם אלישע לאחר ריפוי נעמן מצרעתו; נעמן ביקש להעניק מתנה לאלישע שריפא אותו, אלישע ויתר על המתנה, אך גיחזי משקר לנעמן ואומר כי אלישע ביקש מתנה בכל זאת בשביל שני נערים. בעקבות זאת מעניש אלישע את גיחזי בצרעת. חז"ל מוסיפים כי רעות רבות עשה גיחזי, עד כדי כך שהמשנה (סנהדרין י', ב) מונה אותו בין ארבעה הדיוטות שאין להם חלק לעולם הבא. הגמרא מונה עבירות רבות שלו: כפר בתחיית המתים, היה פרוץ בערווה ובעל עין צרה (ירושלמי שם); גרם לעגל ירבעם לעשות מעשה על טבעי כך שיעבדוהו כעבודה זרה (סוטה מז, א);³⁰ קרא לרבו בשמו (סנהדרין ק, א), סיפר על רבו לשון הרע (אבות דרבי נתן ט') ועוד.

כל זאת בנוסף לידוע לנו על מעשה נעמן, המעשה השלילי היחיד שעשה גיחזי המפורש במקרא, שעליו דחאו אלישע. דומה שמעשה זה הגדיש את הסאה, והכריע אצל אלישע סופית את הכף לדחותו.³¹

במבט ראשון, לכאורה נהג אלישע עם גיחזי במדת הדין. אך נראה שלא פשוט לקבוע כך.

28. סוטה יג, א.

29. באשר למענה החריף למלך ישראל (ג', יד), ניתן להזכיר את דעת הרלב"ג שאלישע עשה כן על מנת להחזירו בתשובה. ובאשר לנבואה על רמיסת השליש (ו', ב), המלבי"ם מפרש שכפר ביכולת ה', ועל כן (בין היתר) נענש. ואפילו אם נאמר שנענש על שהכחיש דברי הנביא כפי שפירשו רבים מן הפרשנים (מצודת דוד ועוד), לא מוכח מכך שאלישע הוא זה שענשו, אלא אפשר שהקב"ה ענשו ואלישע רק התנבא על כך (ואכן יש מי שפירש כך). ואפילו אם אלישע ענשו, ניתן אולי לבאר זאת לפי דרכנו: העם רעב ומשווע ללחם, וכסוסף סוף אלישע מפיה בו תקווה ומתנבא על סיום הרעב, תגובתו של השליש מרפה ומחלישה את העם, ועל כך מגיב אלישע בחריפות. כלומר, התגובה החריפה נובעת דווקא מהזהדות עם העם.

30. סוטה מז, א.

31. אפשר לדייק זאת מהגמרא: "אמר רבי יצחק: באותה שעה היה אלישע יושב ודורש בשמונה שרצים... כי אתא, חזייה אלישע לצרעת דהוה פרחא עילויה רישיה (כשבא גיחזי, ראה אלישע צרעת פורחת על ראשו), אמר לו: רשע, הגיע עת ליטול שכר שמננה שרצים..." (סנהדרין קה, ב).

הלא תמיהה גדולה יש לתמוה: הנעלמה מעיני אלישע רשתו של גיחזי? כיצד יתכן שבצילו של איש קדוש כל כך, הסתופף אדם רשע כל כך עד שאין לו חלק לעולם הבא? ואם היה רק מסתופף – ניחא, אבל חז"ל אומרים לנו כמו שהזכרנו לעיל שגיחזי מנע מן התלמידים להיכנס אצל אלישע (סוטה מז, א), פגע באישה השונמית בעולת הבעל³² ולבטח הזיק עוד רבות. כיצד אם כן לא גירשו אלישע קודם לכן? הן אמת הדבר שמצינו דוגמאות כאלו במקרא, למשל יצחק שאהב את עשו, ושמואל שלא מיחה בשני בניו. אולם קשה להשוות אותן למקרה זה, שכן בשתייהן מדובר בקשר אב-ובן שאי אפשר לנתקו כיוון שאינו בחירי. אלישע לעומת זאת יכול בכל רגע נתון לפטר את גיחזי, כפי שאכן קרה בסוף, ולקחת לו משמש אחר. מדוע אם כן לא עשה זאת אלישע קודם לכן?

על כרחנו יש לומר, שאף אם דין אליהו המורה הוא שפגע לבסוף בגיחזי, לא היה זה אלא לאחר שהתייאש אלישע מן החסד והרחמים שהשקיע בו לפי דרכו שלו. אלישע איננו נביא מנותק ומתבודד, כפי שהארכנו להסביר, אלא מעורב בדעת עם הציבור וער לצרכיו. לבטח קיבל לא פעם תלונות על התנהלותו של נערו. ועם זאת, המשך להאמין אלישע שיהיה בידו לקרבו.³³ על פי הירושלמי, ידע אלישע שלא יתעורר בן השונמית על ידי גיחזי, ובכל זאת שלח אותו לעשות זאת (סנהדרין י', ב):

אזל ליה ולא עבד כלום. חזר לגביה. א"ל: אנא ידע אילו הוה דמיך לא הוה מיתער על ידך.
(הלך גיחזי ולא פעל כלום. חזר אל אלישע, אמר לו אלישע: אני ידעתי שאילו היה ישן לא היה מתעורר על ידך.)

אלישע מודע היה לדמותו של גיחזי, אך ניסה בכל זאת לקרבו, אולי על ידי מתן אמון בו עד כדי שליחות שכזו. ניזכר בפירוש רש"י לציוויו של הקב"ה על אליהו למשוך את אלישע לנביא תחתיו: "אי אפשי בנביאותך, שאתה מלמד דלטוריא על בני". אלישע התמנה על מנת ללמד זכות, ועל כן מהפך הוא ומהפך בדמותו של גיחזי שמא ימצא בו איזו זכות. אך במעשה נעמן נפל דבר. סירובו המוחלט של אלישע לקבל מאומה מידי נעמן תמורת רפואתו – מקורו הפשוט בהלכה, שכן דמי עבודה זרה מעורבים בו (רש"י ה', ט); אך אי אפשר שלא להיזכר גם בסירובו של אברהם אבינו לקחת "מחוט ועד שרוך נעל" ממלך סדום, שלא יאמר "אני העשרתי את אברם"

32. "להורפה – שנתן ידו בהור שביפיה בין דדיה" (ירושלמי סנהדרין י', ב, וכן בבלי ברכות י, ב).

33. קירוב זה לובש פנים כלליות יותר על פי שיעורו של הרב מרדכי הוכמן (אתר ישיבה, <http://www.yeshiva.org.il/midrash/shiur.asp?id=15418>). הרב הוכמן מסביר על פי המאור ושמש שלגיחזי היה אופי ושוורש נשמתי זהה לזה של המלך יהורם, וכך קיווה אלישע להשפיע על המלך ודרכו על העם – דרך חינוכו של גיחזי.

(בראשית י"ד, כג). באותה תקופה התחוללה מלחמת תרבות בין אברהם המפיץ את שם ה' בעולם ובין נמרוד המפיץ את המרידה בו,³⁴ ואסור שיתערב ממון במלחמת צדק זו. יתרה מזו, אברהם מהלך בארץ כדי שתהא נוחה להיכבש לפני בניו, ומקפיד לקנות קניינים בארץ במחיר מלא - כמו שעשה במערת המכפלה - על מנת שלא יהיה לאומות פתחון פה לעתיד לבוא. מסיבה זו חושש אברהם ליצור מציאות שמאן דהוא יוכל להגיד "אני העשרתי את אברם". גם לאלישע יש מטרה בסירובו לקבל דבר מנעמן, מעבר לבעיה ההלכתית (ה'; כו): "העת לקחת את הכסף...?" מטרתו של אלישע היתה לקדש שם שמים, כפי שמסביר האברכנאל במקום:

האם היה העת הזה, אשר התקדש השם לעיני העמים, ראוי והגון לשתקח כסף ובגדים?

וכן מסביר המלבי"ם את סירובו של אלישע (ה'; טז):

...והיה זה רק היתר לפי שעה כדי שיתקדש שם שמים, וזה אי אפשר שיקח כי עשה זה לקדש השם בלבד.

למעשיהם של הגויים ישנה השפעה רבה בשמים לעניין היחס לעם ישראל. כן מצינו במלך מואב (ג'; כז) שלפי חלק מהמפרשים³⁵ העלה את בנו לעולה וכך היה קצף על ישראל. כך מצינו גם בנינוה, עת סירב יונה ללכת בשליחותו משום שידע שאנשי נינוה קרובי תשובה הם, וחזרתם בתשובה תעורר קצף על ישראל.³⁶ אלישע קידש את השם לעיני נעמן עד שזה אמר שאין אלוקים בכל הארץ כי אם בישראל, והבטיח להעלות זבחים רק לקב"ה. לחוסר נכונותו לקבל דבר מידי נעמן היתה חשיבות מכרעת בקידוש השם זה כפי שהזכרנו לעיל, בייחוד על רקע חריגותו של מנהג זה ממנהג נביאי השקר, כפי שמופיע במדרש (במדבר רבה י', ה):

אין דרך נביאי ה' לקבל שכר על נבואתם. בנביאי שקר מה הוא אומר? "ותחללנה אותי אל עמי בשעלי שעורים ובפתותי לחם להמית..." אבל בנביאי אמת מה הוא אומר? "ויאמר חי ה' אשר עמדתני לפניו אם אקח..."

נעמן לא פגש עד כה דבר מלבד נביאי שקר, ועל כן לבטח חלק מההתפעלות שלו נזקפת לנקיון כפיו של אלישע. מעשהו של גיחזי סותר כל כך את התרשמותו של נעמן, עד שהלה אינו מאמין לו שבשליחות הנביא בא, כשהוא מספר לו על הצורך

34. ואולי לכן שבה נמרוד - הוא אמרפל, שאמר לאברהם ליפול לכבשן האש (עירובין נג, א) - את לוט, בן משפחתו של אברהם שלא כל כך הלך בדרכיו, כקלף מנצח בוויכוח זה, מה שיסביר את היזעקותו של אברהם להצילו (בשונה מחוסר המעש שנקט בו לכאורה כשנלקחה שרה אל הארמון), ואכמ"ל.

35. רש"י שם על פי הפסיקתא, והובא ברד"ק.

36. פרקי דרבי אליעזר י' ועוד.

שהתעורר כעת לקבל את המתנות. כך דורשים חז"ל דורשים על הפסוק "הואל קח ככריים" (מכילתא שמות י"ח, ג): "אין 'אלה' אלא לשון שבועה", כלומר נעמן השביע את גיחזי שאכן הוא דובר אמת. המלבי"ם מגדיל ומפרש על יסוד זה ששני הנערים ששלח נעמן עם גיחזי, תפקידם היה לבדוק אם גיחזי באמת נותן את הכסף לנביא. מהקפדה זו של נעמן אנו למדים עד כמה יסודי בהתפעלותו היה סירוב אלישע לקבל תמורה. מה רב אם כן הנזק שמסב גיחזי במעשהו; כעת ישתכנע נעמן שאין אלישע שונה מכל המכשפים ובעלי הכוחות שהוא מכיר, וכל קידוש השם שנגרם יאבד. אדרבה, יחזור נעמן לארצו ויספר שנביאי ה' ככל הנביאים הם, דבר שעלול לגרום קצף על ישראל כפי שהסברנו לעיל.

את זאת אלישע כבר אינו מוכן לשאת. כל עוד הזיק גיחזי במעגל הקרוב לאלישע, היה זה מחיר שמוכן אלישע לשלם תמורת הניסיון לקרבו. אך מרגע שישנו חשש לחילול שם שמים וקטרוג על עם ישראל - זה כבר נוגד את כל סיבת מינויו של אלישע, וגיחזי מקולל ומסולק.

הנערים והדוכים

פרשה זו קשה היא מאוד, ורבים האחרונים והראשונים שדנו בה. שני נערים קטנים לועגים לאלישע, הוא מקלל אותם ובעקבות זאת באים דוכים והורגים בילדי העיר. כל איש ישראל מצווה לעבור על מידותיו, על אחת כמה וכמה נביא שכפי שראינו כל סיבת משיחתו היא כניגוד ללימוד קטגוריה על עם ישראל, והנהגתו בחסד היא. אם כן, מה הביא את אלישע להגיב בחריפות כזו על פחזותם של נערים? הסברים רבים ניתנו לכך כבר במדרש, ואנו ננסה ללכת על פי שני מדרשים המובאים בפרשנים,³⁷ שאולי יאירו לנו כדרכנו את מעשהו של אלישע.

הראשון מובא בפירוש רש"י (ב', כג):

"עלה קרח" - עלה מכאן, שהקרחת עלינו את המקום, שעד עכשיו היינו משתכרין להביא מים מתוקים מרחוק ומתפרנסין בכך, ומשהמתיקו אבדו פרנסתן.

המדרש השני מובא ברד"ק:

ונחלקו רז"ל בזה... ומהם אמרו: ראה שכולם נתעברו אמותיהם ביום הכיפורים...

המקור הראשון מבאר את טענתם של הנערים, והמקור השני נותן טעם לתגובתו החריפה של אלישע. לכאורה, הטעם לתגובה תמוה מאוד. אפילו היו הנערים עצמם מעברים את נשותיהם ביום הכיפורים, וכי כל חוטא ממית אלישע? ומה עם קירוב עם

37. מקורם בסוטה מו, ב.

ישראל ולימוד הזכות? על אחת כמה וכמה כשהוריהם של הנערים הם שנהגו שלא כשורה, אבות אכלו בוסר ושיני בנים תקהינה? הלא מקרא מפורש הוא (דברים כ"ד, טז): "לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות, איש בחטאו יומתו"³⁸! ההסבר הוא, שלאופן היווצרותו של אדם יש השלכה על דרכו בהמשך. המשנה במסכת כלה מספרת (א', טז):

פעם אחת היו זקנים יושבים בשער, ועברו לפניהם שני תינוקות, אחד כיסה את ראשו ואחד גילה את ראשו, זה שגילה את ראשו רבי אליעזר אומר ממזר, רבי יהושע אומר בן הנדה, רבי עקיבא אומר ממזר ובן הנדה.

בהמשך מסופר שהסתבר שרבי עקיבא צדק. לא כאן המקום לדון בשאלה האמונית של בחירה חופשית העולה מתופעה זו (שהרי לכאורה אם נסיבות היווצרות האדם והולדתו משפיעות על צדקותו או רשעותו בחיים, הבחירה כביכול איננה חופשית), אך פני הדברים הם שיש לאופן היווצרות האדם השלכות על עתידו.³⁹ אם כן, לא על חטאם של הוריהם מעניש אלישע את הנערים, אלא שחטא זה סימן הוא לבאות, והוא משליך על אישיות הוולד בהמשך חייו. צירוף הרקע המלמד על שורשם של הנערים למעשה עצמו, הוא שהכריע את דינם.⁴⁰

אם כן, ננסה להבין רקע זה: מה פגום כל-כך בשורש הנערים?

המדרש המובא ברד"ק מופיע גם בזוהר (פקודי ע'):

...וראה שכולם נעברו אמותיהם מהם בלילה היא השולטת על כפרת עונותיהם של ישראל, מיד ויקלל בשם ה'...

ההלכה היהודית אוסרת על אדם לשמש עם אשתו בשנות רעבון ושאר צרות.⁴¹ הסיבה היא שכשכל הציבור נתון בצרה, האדם צריך לצער עצמו ולא להתעלם ולהתכנס בארבע אמותיו ובצרכיו האישיים.⁴² גם בליל יום כיפור אסור לאדם לשמש

38. דברים כ"ד, טז.

39. כיוצא בזה אומרים חז"ל על אלישע בן אבויה, ששורשי כפירתו ניטעו בו עוד בטרם לידתו (ירושלמי חגיגה ב', א): "אמו כשהיתה מעוברת בו היתה עוברת על בתי עכו"ם, והריחה מאותו המין, והיה אותו הריח מפעפע בגופה כאירסה של חכינה".

40. אפשר לדייק זאת מדברי חז"ל שהבאנו, שנוקטים בלשון "נתעברו אמותיהם". אילו העונש היה על חטא ההורים, צריך היה גם האב להופיע בפסוק, שכן חטאו לא קטן ואולי אף גדול מחטא האם.

41. למעט מי שטרם נולדו לו ילדים. הלכה זו נפסקה בשולחן ערוך (אורח חיים ר"מ, יב; תקע"ד, ד), על פי הגמרא בתענית יא, ב: "אמר ריש לקיש, אסור לאדם לשמש מטתו בשני רעבון".

42. על פי משנה ברורה ר"מ, יב.

עם אשתו.⁴³ על פי הזוהר דלעיל, הסיבה היא שזמן זה מוקדש בשמיים לכפרת עוונותיהם של אנשי ישראל, ואם כן אל לו לאדם בזמן כזה להתעלם מהשעה הגורלית לעם כולו ולהתרכז בצרכיו האישיים במקרה הטוב, וביצריו במקרה הרע. כמו בזמן רעבון, גם כאן רצונה של ההלכה הוא שלא יפרוש אדם מצרכיו של הציבור.

הוריהם של הנערים התעלמו מציווי זה, ובאופן זה הולידו בנים שבטבעם להתעלם מצורך הציבור ולהתרכז ברווחתם האישית. באור כזה רואה אלישע את מעשיהם עתה. הן הארץ משכלת היא, ילדים מתים, אסונות רודפים אסונות, וכאשר סוף סוף נמצא מזור והמים הומתקו – כל שמעניין את הנערים הוא טובתם האישית שנפגעה, כפי שראינו ברש"י. פרנסתם, שהיתה מושגת על מוות ושכול, חשובה היתה בעיניהם יותר מחייהם ואושרם של הציבור בתוכו חיו. ואם קיווה אלישע שזו מעידה חד פעמית, הרי שבא הרקע של הנערים וגילה שכאלו היו ויהיו כל חייהם, ואף צאצאיהם אחריהם (רש"י ב', לד): "ויראם" – ראה שאין בהם ולא בזרעם לחלוחית של טובה". מעשיהם ומהותם של הנערים נוגדים את כל עצמותו של אלישע, הנביא שכולו קודש לצרכי העם מרמת הכלל ועד פרטי הפרטים כפי שתיארנו, ולכן משלא נמצא מתום לא בעברם, לא בעתידם ולא בהווה של הנערים – נגזר גורלם לשבט. ואם דין יש כאן, הרי שאין הוא עומד בסתירה לחסדיו של אלישע כלפי העם, אלא מתחייב מתוכם.

סיכום

ככלל, מידת החסד היא השלטת בהנהגתו של אלישע. אלישע דואג לכל צרכי העם, למקטון ועד גדול, מהחזרת גרון שנפל למים ועד הימנעות מעיבור שנה מתוך התחשבות בכצורת. ואולם, אף מידת הדין אינה זרה לאלישע, והוא יודע להשתמש בה כשמטרתו מצדיקה זאת.

בפרקים הבאים ננסה להבין כיצד באה לידי ביטוי החלפת ההנהגה במשיחתו של אלישע תחת אליהו, לאור מה שהרחבנו בפרק זה.

ה. החלפתו של אליהו באלישע

עתה, משעמדנו על הרקע למשיחתו של אלישע תחת אליהו, על דמותו של אלישע ועל אופן הנהגתו את העם, נוכל לנסות ולאפיין מהי מהות ההחלפה. ננסה להעלות שלושה כיוונים שלכל אחד מהם יש ביסוס בכתובים, ולברר איזה מתוכם מתאר בצורה המיטבית את מטרת משיחתו של אלישע תחת אליהו.

43. שולחן ערוך אורח חיים תרט"ו, א.

1. "תמשח לנביא תחתיך" – רחמים במקום דין

עד כה נוכחנו כי כמעט בכל כיוון שאליו נביט, נמצא ניגוד בין אליהו לאלישע. היבט מרכזי שראינו הוא מבחינת היחס למשפחה ולחברה. אלישע היה מעורב בדעת עם הבריות. התגורר בעיר מחוז גדולה ונוחה, מלאכת כפיים לא היתה זרה לו כמו גם אחריות על פועלים וביאה במגע עמם, והוא היה איש משפחה מסור. זאת בעוד אין אנו יודעים דבר על משפחתו של אליהו, לפחות לא בפשט הפסוקים (רק לדברי האומרים פנחס הוא אליהו, נקבל מושג כלשהו). הפרט האישי היחיד שנמסר על אליהו הוא היותו מתושבי גלעד – תיאור כללי שאפילו לא נותן לנו את עירו של אליהו. ושמה לא גר בעיר כלל אלא התבודד?

הן אליהו והן אלישע מחיים בן אישה שמת אחרי ביקורם אצלה, כגמול על חסדיה עמם, אך כמה שוני יש בין המקרים: אליהו מגיע על פי צו ה' ומגעו עם האישה קצר ותכליתי, ואילו אלישע התארח מיוזמתו באופן קבוע אצל האישה הגדולה בשונם, כחלק מסיבוביו בין אנשי העם. גם בקרב אוכלוסיית הנביאים מוצאים אנו הברל גדול: אלישע מוקף בעדת "בני הנביאים" שתחילה מדברים אליו כאל שווה, ובהמשך עם הסתלקות אליהו מקבלים אותו כמנהיג עליהם. הם אינם יראים מלדבר איתו, והוא רועה אותם ודואג לכל מחסורם עד לפרטים הקטנים ביותר. לעומת זאת, איננו מוצאים בשום מקום דיבור של בני הנביאים עם אליהו. לכל היותר התכוננות שלהם בו מרחוק, מתוך יראת רוממות. הנה כי כן, לא רק שבקרב המוני העם לא מצאנו שהיה אליהו מעורב, כי אם אף בחוגי אחיו הנביאים לא נזכר כי נמצא. הנה כי כן, רוב ימיו (המסופרים לנו) של אליהו הם בבריחה מעם ובהתבודדות, אפילו אולי ממשפחתו, בעוד שאלישע כל שנותיו מצוי בקרב העם ומחפש קשר עמו.

נציין עתה דוגמאות נוספות להבדלים בין אליהו לאלישע. דוגמה אחת היא סממן חיצוני – אליהו היה "איש בעל שיער" (מלכים ב' א', ח), ולעומתו אלישע ספג בזיונות על ההיפך מכך (שם ב', כג): "עלה קרח עלה קרח".⁴⁴ האם יש כאן משהו מעבר להפכיות חזותית בלבד? על הפסוק "עלה קרח" מסביר המצודת דוד:

לפי שאליהו רבו היה בעל שער, ואלישע היה קרח, אמרו בלעג ובהיתול: עלה קרח השמימה כאליהו רבך, וכאילו אמרו: אינך במעלה כמוהו, כי הוא היה בעל שער ואתה קרח.

המלבי"ם נותן אף משמעות רבה יותר להבדל חזותי זה:

44. יש לציין שאף אליהו ספג בזיונות על שער, כנזכר בפסיקתא רבתי (כ"ו, טז): "היו מלעיגים ומשחקים עליו, הרי מסלסל קווצותיו, שכן שמו 'איש בעל שער'".

ידעו כי נמשח תחת אליהו... חרפו אותו לאמר: איך תהיה במקום אליהו במקום רבך שהוא בעל שער ואתה קרח? וזה שכתוב "עלה קרח", ר"ל איך תעלה למדרגתו וטבעך הפוך מטבעו, כי טבע הקרח הפוכה מטבע בעל שער...

אם כן, משמעות עמוקה יש להפכיות חזותית זו. ננסה להבין מעט ממנה. בדרכים שונות מנהג הקב"ה את עולמו, בהנהגות שונות, כל זמן וההנהגה הנצרכת לו. במקורות היהודיים מקובל, שישנם סממנים של דין וסממנים של רחמים (חסד), שבצורתם ניתן לפעמים ללמוד על הכוונה האלוהית במעשים או ציווים מסוימים, ולפעמים אף לפעול על מנת להראות את רצוננו ובקשתנו מאת הקב"ה שינהג עמנו לפי מדה זו ולא אחרת. גם על זיקתו של אדם פרטי לאחת ההנהגות אפשר ללמוד על פי סממנים חיצוניים, וביניהם השיער.⁴⁵ כך, מקובל שהשיער רומז לדין,⁴⁶ ואילו היעדרו - היינו קרחת - להיעדר דין, כלומר לרחמים. כפי שהארכנו להראות בפרק הראשון, הנהגתו של אליהו בדין הייתה (סנהדרין ק"ג, א): "אליהו קפדן היה". לעומתו, התמונה הכוללת מסיפורי אלישע היא של הנהגה ברחמים וריבוי חסד. אם כן, כמה מובנת כעת עובדת היותו של אליהו בעל שער ושל אלישע קרח.

עוד סממן שבו נבדלים אליהו ואלישע הוא האש לעומת המים. אליהו הוא נביא האש: מוריד אש ה' מן השמים על המזבח בהר הכרמל; חוזה באש על הר חורב; שורף באש את שליחי המלך אחזיה; עולה ברכב אש וסוסי אש השמימה. ועל הכל, הופעתו של אליהו מלווה בעצירת גשמים והעדר מים. מושבו במדבר שאין בו מים.⁴⁷

לעומתו, אלישע הוא נביא המים: מתואר כי הוא יצק מים על ידי אליהו;⁴⁸ הוא מרפא את מי יריחו; ממציא מים לצבאות ישראל ויהודה; מורה לנעמן לטבול במי הירדן וכך מרפאו; מתלווה לבני הנביאים כשהם חפצים לשבת ליד מקור מים - נהר הירדן; מעלה את הגרון מהמים.⁴⁹

45. זוהר יתרו ע'.

46. עיין "שער מאמרי רשב"י ורז"ל" לרבי חיים ויטאל, פירוש האריז"ל לספרא דצניעותא, פרק י', י' ע"ב: "ודע כי שערות הראש הם מבועי הדינין... ושם יוכיח עליהם: "שיער" מלשון "סערה"... ומהם נמשכין הדינין..."

47. כדברי ילקוט ראובני, בשם ספר הפליאה, על בורו של יוסף שלא היו בו מים (בראשית ל"ז, כא): "ומשמע שנאמר "אין בו מים" - רחמים, מכלל שיש בו דין."

48. רש"י על ביטוי זה (מלכים ב' ג', יג) מביא מדרש (ילקוט שמעוני ריד, תנא דבי אליהו רבה י"ז) שבו מסופר כיצד במעמד הר הכרמל נעשו אצבעותיו של אליהו כמעיינות מים ונתמלאה התעלה, לאחר שיצק עליהן אלישע מים.

49. גם בפיוטי ההושענות שנהוג לומר בהושענא רבה (בקהילות אשכנז), נראה כי אליהו הנביא מתואר כנביא אש ואלישע כנביא מים: "למען זך ועלה בסערה / המקנא ומשיב עברה /

גם בעניין זה, מצאנו במקורות שאש היא ביטוי לגבורה ודין, ואילו מים הם ביטוי לחסד.⁵⁰

אם כן, מדוגמאות רבות מסתמן אלישע כניגודו של אליהו. אך האם יש להסיק מכאן שאלישע בא כניגוד גמור לאליהו? האם מגמת משיחתו היא למחוק כליל את דרך רבו ולהתוות דרך חדשה?

מעיון בכתובים נראה, שקשה מאוד לומר כך. הפסוקים מעלים שטרם הציווי על אליהו למושח את אלישע, לא היה כל קשר ביניהם. הקב"ה צריך לומר לאליהו את שמו המלא וכתובתו של אלישע על מנת שיבין אליהו למי הכוונה, ואם כן גם אם שמע אלישע לפני כן על אליהו, לא בטוח שאליהו שמע על אלישע. והנה, דווקא משנופלת ההחלטה להעביר את אליהו מתפקידו - דווקא אז מתרקם קשר חדש זה של תלמיד ורבו, עד שבכל מקום נקרא אלישע תלמידו של אליהו. אם חפץ ה' להעביר מן העולם את דרכו של אליהו, לשם מה נחוץ קשר זה? אדרבה, לא ילמד כלום אלישע מדרכיו הקפדניות לכאורה של אליהו! התמיהה מתעצמת כשאנו רואים שאף שמעמד הר חורב ובחירת אלישע מסתיימים בפרק י"ט, לאחר שאליהו מוצא מיד את אלישע ומצרפו אליו - אליהו ממשיך לכהן בתפקידו ולפעול בעוצמה עד מלכים ב' פרק ב. רק אז נלקח "אדונו של אלישע" מעליו. לעינינו עומדת בכיבוד רב תקופת חניכה ולימוד, שבה אלישע דבק ברבו ובדרכיו ואינו מוכן לעוזבו גם כשבעל הבית אומר לו צא. הזאת הדרך בה תוחלף כליל שיטה בחברתה?

ברור אם כן שכיוון זה איננו מתיישר עם הכתובים. על אף הניגודיות הרבה שבין אליהו לאלישע, רצון הקב"ה הוא שאלישע ילמד מדרכיו של אליהו, ויתווה דרך אחרת אמנם, אלא שיהיה בה הרבה מתורת רבו. אך מהי דרך זו?

2. "פי שניים מרוחך אלי" - דין ורחמים

על אף כל האמור בחלק הקודם, יש גם לא מעט קווי דמיון בין אלישע לאליהו:

בנוגע למוצאם של אליהו ואלישע - לגבי שניהם ראינו שתי דעות, אם כהנים הם או משבט גד; החלוקה לאש ומים איננה מוחלטת - גם אליהו חצה עם אלישע את הירדן שהוא מקור מים (לפי פשט הכתובים דבר לא הכריח את אליהו ללכת אל הירדן), וגם אם אלישע יצק מים על ידיו - סוף סוף היו המים על ידי אליהו; מנגד, גם אלישע השתמש ברכב אש וסוסי אש על מנת לשבות את חיל ארם.

גם אם נעבור למידותיהם של אליהו ואלישע, ראינו לעיל מקומות שבהם אלישע נהג במידת הדין, ואף מצאנו שאליהו נהג ברחמים - למשל בהחיותו את בנה של האלמנה

לפילולו ירדה אש ולחכה עפר ומים... למען ושרת באמת לרבו / פי שניים ברוחו נאצל בו /

בקחתו מנגן נתמלאו גבים מים."

50. למשל פרדס רימונים לרמ"ק ח', יא.

הצרפית. גם בנוגע לבצורת, מלבד התועלת של התעוררות ישראל לתשובה בעקבותיה (כדברי הרד"ק שראינו), המדרש מלמד עליה סגוריה (פסיקתא רבתי מ"ד, יז):
 אומרים על הושע ועל אליהו אכזרים היו, חס ושלום לא היו אכזרים... אמר אליהו: מוטב יהיו שלוש שנים ברעב, ולא יפלו לבאר שחת. הרי באהבה עשה להם אליהו כך.

אם כן, החלוקה המוחלטת לדין ורחמים איננה נכונה, וישנן נקודות השקה בדרכי שני הנביאים. שפתו של האחד איננה זרה לשני, ותקופת החניכה ודאי מבוססת הייתה על הבנה.

עם זאת, ודאי נצדק אם נאמר שעיקר הנהגתו של אליהו היתה בדין, ושל אלישע ברחמים, אלא שבדרכו החדשה של אלישע היה מסוך גם מתורת רבו. רחמים לא הוצרך אלישע ללמוד מאליהו, שכן זה היה טבעו ובשל כך נבחר; אך דווקא מסיבה זו היה צורך לאזן את רחמיו. כשם שאין העולם יכול להתקיים בדין בלבד, כך אינו יכול להתקיים רק ברחמים ובחסד ללא גבולות.

נראה כי אליהו לימד את אלישע להיות תקיף, לנקוט במידת הדין כשיש צורך, והשלים קומה זו בו. הוא אשר הקנה לאלישע את הכלים שבהם מאוחר יותר השתמש עת לעגו לו הנערים, ועת פגש במלך ישראל. בתקיפות נרכשת זו גרש את גיחזי. בעוז זה נוף בשליש. לשם כך נדרשה תקופת החניכה, קומה נוספת נבנתה בהנהגתו של אלישע בזמן זה.

וכך יש להבין את בקשתו של אלישע (מלכים ב' ב', ט): "ויהי נא פי שניים ברוחך אלי". מה ביקש כאן אלישע? רבים מן הפרשנים⁵¹ הסבירו בקשה זו כפשוטה, כרצון למעלה רוחנית גבוהה יותר מאליהו באופן כזה או אחר. חז"ל (ילקוט שמעוני צב, ועוד) אף מונים את ניסי אלישע להוכיח שהיו פי שניים מניסי אליהו. אך אולי אפשר להעמיק ולהוסיף פירוש כדרכנו: בקשתו של אלישע היא שתתקיימנה שתי הקומות, הן שלו והן של אליהו רבו, כפי שלימדו. סיוע לדברים ניתן למצוא בדברי המלבי"ם שם:

ביקש שרוח אליהו תנוח עליו כמו שכתוב "נחה רוח אליהו על אלישע", ושכל זאת תישאר לו גם ההשגה הקודמת שהיה לו עד עתה. וכזה יהיה לו פי שניים: רוח עצמו, ורוח אליהו המצטרפת עמו. וזה שכתוב "ויהי נא פי שניים" - על ידי שרוחך נצטרף אלי.

אלישע מבקש את השלמות, המורכבת ממעלתו המקורית ומעלת אליהו יחדיו. ומה נפלאים דברי המדרש הממחישים נקודה זו (מכילתא י"ב):

51. רד"ק, רלב"ג, מצודת דוד, תרגום יונתן ועוד.

שלושה נביאים הם: אחד תבע כבוד האב וכבוד הבן; ואחד תבע כבוד האב ולא כבוד הבן; ואחד תבע כבוד הבן ולא כבוד האב. ירמיהו תבע כבוד האב וכבוד הבן... לכן נכפלה נבואתו; אליהו תבע כבוד האב ולא כבוד הבן שנא' "קנא קינאתי לה' אלוקי צבאו-ת וגו'", ומה נאמר אחר כך? - "ואת אלישע בן שפט תמשח לנביא תחתיך". שאין תלמוד לומר "לנביא תחתיך" אלא שאי אפשר בנבואתך.

אליהו קינא לכבוד האב - הקב"ה, ולא לכבוד הבן - עם ישראל. מסיבה זו נמשח תחתיו אלישע, ואם כן עלינו להבין שאלישע תפקידו לקנא גם לכבוד האב וגם לכבוד הבן. את הקנאה לכבוד עם ישראל הביא משלו, ואילו על היכולת להיות תקיף ולקנא לכבוד האב, גם כאשר לצורך כך יש להתעמת עם אנשי ישראל, על זה ביקש מאליהו "ויהי נא פי שניים מרוחק אלי".

אליהו הגיב לבקשת אלישע (מלכים ב' ב', י): "הקשית לשאול", וזו אכן בקשה קשה - כלום אפשר לשלב בתוך אדם אחד הנהגות שונות כל כך? אך זהו מבוקשו של אלישע, לשמר את ייחודיותו ולהוסיף על גביה את תורת רבו.⁵²

3. "אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו" - דין ברחמים

המסקנה מהכיוון הקודם שהעלנו היא שאלישע מתווה דרך חדשה ועצמאית, שיש בה שילוב של אישיותו ואישיותו של אליהו רבו. ואולם, נרצה להציע כיוון נוסף, שונה במעט.

מרכזיותו של אליהו בחיי עם ישראל גדולה כל כך, עד כי קשה לקבל את ההסבר הפשוט שהוא הפריז בקנאותו חלילה ולכן נדחה, אפילו אם מקצתו משולב באלישע. לו היו אלו פני הדברים, לא היה קונה אליהו מקום של קבע בחיינו כפי שקנה.

תופעה ייחודית עולה מן הכתובים: הקב"ה מנסה כביכול לשכנע את אליהו בטובת עם ישראל, כאילו אינו מוכן לוותר עליו. דוגמא לכך היא פרשת כרם נבות. לאחר שאחאב מתנחם על מעשיו, אומר הקב"ה לאליהו (מלכים א' כ"א, כט):

הֲרֵאִיתָ פִּי נִכְנַע אֲחָאָב מִלְּפָנָי? יַעַן פִּי נִכְנַע מִפְּנֵי לֹא אָבִיא הָרְעָה בְּיָמָיו, בְּיָמֵי כְּנָו אָבִיא הָרְעָה עַל בֵּיתוֹ:

היכן עוד מצאנו שהקב"ה מנסה לשכנע אדם בצדקתו?⁵³ וכי מה אכפת לקב"ה מה חושב אליהו? אך הדברים אינם מסתיימים בזה. המקור למנהג כסא של אליהו בברית המילה מצוי בזוהר הקדוש, וכך מסופר שם (זוהר לך לך צ"ג, ע"א):

52. בדומה הסביר גם הרב אלחנן סמט בספרו פרקי אליהו, עמ' 521.

53. הדברים דומים מעט לדברי הקדוש ברוך הוא על איוב (איוב א'), אולם שם הוויכוח כביכול הוא עם השטן.

אמר רבי אבא: בזמן שאדם מעלה את בנו להכניסו באותה ברית... באותה שעה מזדמן אליהו... ועל זה שנינו שצריך אדם לתקן כסא אחר לכבודו, ויאמר "זה הכסא של אליהו", ואם לא לא שורה שם. והוא (אליהו) עולה ומעיד לפני הקב"ה. בוא וראה: בתחילה כתוב "מה לך פה אליהו וגו'", וכתוב "קנא קינאתי לה' אלוקי צבאות-ת כי עזבו בריתך בני ישראל וגו'". אמר לו (הקב"ה לאליהו): חייך, בכל מקום שאותו רישום קדוש ירשמו בניי בבשרם (ברית מילה), אתה תזדמן שם, והפה שהעיד "ישראל עזבו" הוא יעיד שישראל מקיימין ברית זו, וזה שנינו: על מה נענש אליהו לפני הקב"ה? על שאמר דלטוריא על בניו.

אם כן, הקב"ה מנסה לשכנע את אליהו בצדקתם של ישראל, עד כדי כך שלכל אורך הדורות מחייבו להגיע לכל ברית ולהעיד על זכויות ישראל. כן נהגו ישראל לזמר לכבוד אליהו במוצאי שבתות, והמהרי"ל מסביר שזה משום שכתוב בתוספתא שבכל מוצאי שבת יושב אליהו תחת עץ החיים וכותב זכויותיהם של שומרי שבת. לאליהו אף נמצא חלק בגאולה לעתיד לבוא בהחזרת ישראל בתשובה, כדברי הנביא (מלאכי ג, כג-כד):

הִנֵּה אֲנִי שֹׁלֵחַ לְכֶם אֶת אֱלֹהֵי הַנְּבִיא לְפָנַי בּוֹא יוֹם ה' הַגְּדוֹל וְהַנּוֹרָא: וְהִשִּׁיב לְב אֲבוֹת עַל בְּנֵים וְלֵב בְּנֵים עַל אֲבוֹתָם פֶּן אָבוֹא וְהִפִּיתִי אֶת הָאָרֶץ חָרָם.

על שום מה כל זאת? אם לא טובה בעיני הקב"ה הנהגתו של אליהו, מדוע אינו מחליפה באחרת וזהו? אך אין הקב"ה מוכן לוותר על אליהו, עד שהוא מייעד לו תפקידי מפתח בחיי העם היהודי, לכל אורך הדורות ולעתיד לבוא, הכל למען ילמד זכות על העם וישוב מקנאתו.

לאור כל זאת, מתבקש לומר כי לא את מחשבתו ורצונו, ועל אחת כמה וכמה לא את אישיותו של אליהו רוחה הקב"ה, אלא רק את אופן ההוצאה לפועל של דרכו. אליהו הוא נכס צאן ברזל של עם ישראל, וחלילה בשום שלב לא נדחה כליל. אז מהו אם כן תפקידו של אלישע?

הזכרנו כי אלישע יצק מים על ידי אליהו. ייתכן כי תפקידו של אלישע הוא ליצוק מים, אך לא את מימיו שלו, אלא ליצוק מים על ידי אליהו. למסוך את דרכו של אליהו בחסד, לערב בה רחמים, להוציאה מן הכוח אל הפועל בצורה המתאימה יותר לדור. לא דרך חדשה מחדש אלישע, ואין אליהו נשאר מאחור. "אליהו חי הוא" (מועד קטן כו, א), ולעולם מלווה את עם ישראל. אלא שבאותו הדור, צורתו הגשמית לא יכולה לשאת עוד את עיוותי המציאות, ועל כן נבחר אלישע להיות ממשיך דברו בתוך עם ישראל. אלישע נביא החסד, נביא המים, בן שבטו אולי ותלמידו ודאי של אליהו, אשר נתחנך אצלו ושימש אותו, הוא אשר ידע להמשיך ולהעביר לעם את דברי הנביא הגדול.

הזכרנו לעיל את המדרש שלפיו נעשו אצבעותיו של אליהו כמעיינות בזכות יציקת המים של אלישע. נביא כאן מדרש זה במלואו, שכן נראה שטמון בו משל נפלא, המשרת את ענייננו:

היה עומד (אליהו בכרמל) ובונה מזבח ועושה מקום כבית סאתיים זרע סביב... ואמר לתלמידים שלו: מלאו ארבעה כדים מים ויצקו על העולה ועל העצים, ויאמר שנו וישנו, ויאמר שלשו וישלשו. וילכו המים סביב למזבח, וגם את התעלה מלא מים. וכי תעלה על דעתך שמשנים עשר כדים של מים נתמלא כל המקום מים? אינו כן, אלא כשאמר לתלמידים שלו, מי שיש לו מים יבוא ויצוק על ידי, אמר לו אלישע תלמידו: לי יש מים בכדי. אמר לו אליהו: בוא וצק על ידי. מיד היה בא אלישע ויצק על ידיו ויצאו מהן עשר מעיינות, עד שנתמלא כל המקום מים, שנאמר: "ויאמר פה אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו".

וכך כותב על מדרש זה הרב יגאל אריאל (מקדש מלך, עמ' 232):

אליהו עומד וידיו פשוטות... ויבשות. אותן ידיים המסוגלות להנביע עשרה מעיינות לא פעלו דבר. צריך היה לקום אלישע התלמיד וליצוק מים על הידיים הללו, ורק אז נפתח המקור והמים נבעו וזרמו החוצה. דומה שטמונה כאן הגדרה עמוקה למקומו של אלישע. תפקידו להוציא אל הפועל את אשר גנוז היה בכוח רבו. אליהו היה מרומם מעל דורו אבל חסר כלים מתאימים לחבר את עולמו הרוחני הנשגב לעולם הזה, ולכן משארו מעיינות רוחו המלאים עמו ולא ירדו אל העולם ואל העם שפסח על שתי הסעיפים. אלישע לא היה אלא תלמיד, מדרגתו נמוכה יותר, אבל אולי דווקא משום כך יכול היה להלביש את אורות רעיינותיו של רבו עור ועצמות ולהורידם אל עולם העשייה. כוחו פי שניים מרבו היה הכוח להוציא את הדברים אל הפועל, ולחשוף בגלוי את האור הגנוז.

ועל דבריו נוסף, כי ניתן היה לבחור צורות רבות להמחיש רעיון זה, שאלישע הוא המוציא אל הפועל של אוצרותיו של אליהו. למה נבחרו דווקא המים?

מכל תלמידיו של אליהו שהיו שם, לאלישע היו מים בכדו. לאלישע היתה היכולת ליצוק מים על ידיו, חסד ורחמים על הדין והגבורה,⁵⁴ ולהנביע מעיינותיהם. לכן נבחר הוא לעשות זאת במציאות. להנביע את דברי אליהו דווקא על ידי יציקת מים עליהם, לעם שצמא היה לדברי אליהו, אך כ'מים קרים על נפש עייפה' ולא כ'אש אוכלה'.

54. פעולה זו דומה לפעולת נטילת ידיים, וכך כותב כף החיים בהלכות נטילת ידיים שחרית (אורח חיים ד', יב): "והטעם שהמים מוליך הטומאה, לפי שהטומאה היא מבחינת החיצונים שהם גבורות קשות... והמים הם חסדים כידוע, ויבואו החסדים ויבטלו הגבורות".

לסיום נביא מדברי הרב אלחנן סמט, שגם הוא הציע כיוון זה. הוא ביאר בעזרתו את הסימן שנותן אליהו לאלישע כדי לדעת אם זכה לקבל פי שניים מרוחו – "אם תראה אותי לוקח מאתך", בהתבסס על השוני בין אליהו לאלישע אותו ניתחנו (פרקי אליהו, עמ' 522):

עלייתו של אליהו בגופו השמימה משמעה כי אליהו לא מת. טעמו של דבר זה הוא בכך שאליהו לא סיים את תפקידו. עליו לשוב אל הארץ הזאת, אל בני עמו כאשר הם, בדורות שיבואו, ולהמתיק את קנאותו. אותה 'המתקה' שנועדה להופעתו העתידית של אליהו, מצויה כבר במקרא גפון, בדור הנושק לדורו של אליהו, בדמותו של אלישע. אלישע כמשרתו של אליהו וככנו הרוחני היורשו וממשיך את דרכו, כמי שרוח אליהו נחה עליו והוא פועל מכוחה את פעולתו הנבואית, מתקן וממתיק את דמותו של אליהו, דווקא בשל השגתו העצמאית השונה מזו של רבו. אולם את זאת הוא עושה בשל היותו תלמידו וממשיכו של אליהו רבו, והרי הוא כבן המזכה את אביו במעשיו. אם תִּרְאֶה אֶתִּי לִקְחַ מֵאֶתְּךָ יְהִי לְךָ כֵּן. אם יפקח ה' את עיני אלישע, והוא יראה לו את החזון המופלא של עליית אליהו השמימה כשהוא חי ואת משמעו של דבר זה: שתפקידו של אליהו לא תם, ויש להמשיך את דרכו בעולם בשינוי כיוון, בהמתקתה של הדרך, 'יהי לו כן' – כאשר ביקש: יהא הוא יורשו וממשיכו של אליהו... וְאִם אֵין – לֹא יִהְיֶה. ... אז יתברר שאין ה' חפץ שאלישע יהיה ממשיכו של אליהו. אז יוודע שמידתו של התלמיד, השונה כל כך ממידתו של רבו, עצמית היא לו, וקיומה העצמאי אינו מהווה המשך לזו של רבו.

1. סיכום

כפי שפתחנו, תופעת הציווי לנביא למשוח אחר תחתיו יחידאית היא במקרא, ובעבודתנו זו יצאנו לברר את מהות החלפה זו. עמדנו על הרקע שהוביל לכך – מעשי מלכי ישראל ועל כולם אחאב שהולידו את קנאתו של אליהו, ואי קבלתו של הקב"ה קנאה זו נגד בניו. מתוך רקע זה באנו לבחון את הנהגתו של אלישע הנביא, ומצאנו בה בעיקר חסד ודאגה לכלל ולפרט, אך גם אלמנטים של דין שמזכירים את אליהו רבו. ברם, אף מקרים אלו הצלחנו להסביר לפי הנהגת החסד של אלישע. משסקרנו את הנהגה זו, באנו לנתח את הדרך שבה החליפה את דרכו של אליהו, כפי שהכרנוה בפרק הרקע. העלנו שלושה כיוונים:

האחד, לאור הניגודים הרבים בין דמויותיהם של אליהו ואלישע, הוא שאליהו כנביא נדחה כליל, ובא אלישע כניגוד לו להתוות דרך הפוכה. הקשנו על כיוון זה מתקופת החניכה לה אנו עדים בין אלישע לאליהו, דבר שאין לו הסבר אם על אליהו להדחות כליל.

השני, לאור גילויים של דין גם בדרכו של אלישע, הוא שאלישע בא לבנות קומה נוספת על קומתו של אליהו ולהוסיף עליה חסד ורחמים, וכך ליצור דרך שלמה וחדשה שיש בה גם מזה וגם מזה. הסברנו כי גם כיוון זה בעייתי במקצת, משום שגם לפי הסבר זה סוף סוף נדחה אליהו מפני אלישע, ואדרבה אלישע שלם ואם כן גדול יותר, ואיך יוסבר המקום המרכזי לדורי דורות שתופס אליהו בחיי העם היהודי?

השלישי, לאור הקשיים שעלו בכיוונים הקודמים, היא שאין אליהו נדחה, וודאי לעולם מקום לו בחיי העם היהודי. אלא שהאופן בו הוא הוציא מן הכח אל הפועל את אמתתו הנצרכת והנכונה לא התאימה לדורו, ועל כן בא אלישע להיות המנביע את מעיינות אליהו ומוציאם מן הכח אל הפועל בדרך שתתאים לדור, על ידי מסיכתם ברחמיו וחסדו. כך, אין אלישע מחליף לחלוטין את אליהו, ואף אינו מייסד דרך חדשה ושלימה יותר מזו של רבו, אלא ממשיך את דרכו ורק מוסיף בה משלו באופן שתנעם לעם ויקבלה.

יונה בן אמת – תלמיד אליהו ואלישע

דרך מעניינת להמחיש את הדברים שכתבנו היא התבוננות ביונה הנביא, שלפי חלק מהמדרשים היה תלמיד אליהו,⁵⁵ ולפי חלקם היה תלמיד אלישע.⁵⁶

יש מקום לשאול האם הדעות חלוקות, או שמא ייתכן שקיבל יונה גם מאליהו וגם מאלישע. אנו נדון על הצד שאכן קיבל משניהם, שכן אף אם היה תלמיד אלישע בלבד – עדיין ייתכן בן הצרפית שהחיה אליהו, ואם כן מכל מקום קיבל אף מרוחו.

ואכן, מזיגה מאלפת של תכונות אליהו עם תכונות אלישע מתגלה ביונה הנביא: יונה דרכו בסערה, וסערה מלווה את סיפורו. בפרטים רבים הוא מזכיר את אליהו: בורח, יושב מחוץ לעיר, מבקש את נפשו לקחתה, היטב חרה לו עד מוות. שיחה קשה לו עם

55. "בן צרפית האלמנה הוא יונה בן אמת" (שוחר טוב כ"ו, ז); "שקול כאלהו, אליהו משחו" (משנת רבי אליעזר ח'); "יונה תלמיד אליהו היה" (פרקי רבנו הקדוש, גרינהוט, ליקוטים ג').

56. "הקב"ה מצוה את אליה ואומר לו "ואת יהוא בן נמשי תמשח למלך על ישראל", ואליהו ציווה את אלישע, ואלישע שלח את יונה ומשחו" (ספרי זוטא במדבר י"ד, לד). וכן כתבו רש"י, מצודת דוד ופרשנים נוספים כי "בן הנביאים" שמשח את יהוא הוא יונה (מלכים ב' ט', א). יש המזהים גם את האיש מבני הנביאים שהגרזן שלו נפל למים עם יונה (מתנות כהונה, בראשית רבה כ"א בשם ספר אור אמת; רד"ל על פרקי דרבי אליעזר י'). גם האברבנאל כותב כי יונה נסמך לנביאות בידי אלישע (יונה א', א).

הקב"ה, כאלוהו בהר חורב. מוזכר אף שזכה בחייו להיכנס לגן עדן (שחר טוב כ"ו, ז), דבר הדומה מאוד לעלייתו של אליהו השמימה.

עם זאת, באותו מדרש שבו ראינו כי אליהו תבע כבוד האב ולא כבוד הבן, נאמר כי יונה תבע כבוד הבן ולא כבוד האב. כל קנאותו של יונה לא נגד עם ישראל הייתה, כי אם לטובתו, תוך פגיעה כביכול בכבוד הקדוש ברוך הוא ששלח אותו. וכך נאמר במדרש אחר (פרקי דרבי אליעזר י'):

בחמישי ברח יונה מפני אלוקים, ולמה ברח? יונה דן דיין בינו לבין עצמו, אמר: אני יודע שזה הגוי קרובי תשובה הם, עכשיו עושים תשובה והקב"ה שולח רוגזו על ישראל...

יונה מנסה להימנע מהנבואה לנינווה, על מנת שלא תבוא רעה לעם ישראל. אפילו את נפשו מוכן הוא למסור על כך (מכילתא פתיחתא ט):

לא הלך יונה אלא לאבד עצמו בים, שנאמר "שאוני והטילוני אל הים"⁵⁷.

הספורנו, בתחילת ספר יונה, מסביר כי יונה ברח מפני שחשש מהשלכת נבואתו על נינוה כלפי ישראל, שמא יישלח בשליחות דומה לנבא על ישראל. לכן ברח חוצה לארץ, כדי שלאחר שינבא על נינוה לא תוכל לשרות עליו נבואה. לאחר שאנשי נינוה אכן חוזרים בתשובה, יונה חושש מאוד מן ההשלכות ולכן מתפלל (יונה ד', ב-ג): "קח את נפשי". מסביר הספורנו שם: "שלא יצוהו לעשות כן", כלומר שלא יצטוו ללכת להינבא על ישראל. במקום זה הוא מעדיף שתלקח נפשו, "שלא אראה ברעה אשר ימצא את עמי".

הנה כי כן, גבורה רבה יש ביונה, דין וסערה. אך כל אלו – שוודאי באו מבית מדרשו של אליהו – אין מכוונים כנגד הבן ולכבוד האב, כי אם לכבוד הבן. לטובת עם ישראל. אם תבע אליהו כבוד האב ולא כבוד הבן, בא תלמידו ולאחר שלמד אף מאלישע – באותה תקיפות ובאותה גבורה תבע כבוד הבן ולא כבוד האב.

על דרך הרמז, אפשר לראות זאת גם באופן שבו מחייה אליהו את בן הצרפית – יונה (מלכים א' י"ח, כא): "ויתמודד על הילד". מסביר המצודת דוד: "שם פיו על פיו, ועיניו על עיניו וכו', כמו שעשה אלישע בבן השונמית". אפשר לומר שבאופן זה יוצא כי ימינו של אליהו על שמאלו של יונה בכל חלקי הגוף, וכשנפח בו חיים באופן זה, כאילו נפח בו תמונת מראה של עצמו: אותה תקיפות, אותו דין, אך בכיוון הפוך, כשם שקומתו של אדם המביט בראי וסבר פניו אינם משתנים, רק הכיוונים.

אמור מעתה, אם את הנהגת אלישע הנביא כהמשך לאליהו ניתן לכנות כ"דין ברחמים", הרי שדרכו של יונה, תלמידים של שני גדולים אלו, היא "רחמים בדין". את

57. בנוסף, נביא שכבש נבואתו חייב מיתה, ואם כן גם מצד זה הסתכן יונה.

הדרך התווה ליונה אלישע, את הכלים נתן לו אליהו. מזיגה נפלאה זו שהובילה למסירות נפש בגבורה ודין למען עם ישראל, זיכתה את יונה שיקרא "צדיק גמור", ויכנס בחייו ובכבודו לגן עדן.